

ROMÁNSKÝ KOSTEL SV. KLIMENTA A PŘÍCHOD DOMINIKÁNŮ NA STARÉ MĚSTO PRAŽSKÉ VE SVĚTLE NEJNOVĚJŠÍCH OBJEVŮ

JAN HAVRDA — MIROSLAV KOVÁŘ — ANNA ŽĎÁRSKÁ

Nález neznámé románské konstrukce v suterénu jižního křídla pražského Klementina umožnil zamyšlení nad nejstarší zástavbou místa, kde se měl dle zmínky v tzv. Dalimilově kronice nalézat kostel sv. Klimenta. V této části Starého Města se ve vrcholném středověku nacházela jedna z nejvýznamnějších církevních institucí své doby, klášter dominikánů. V článku jsou také shrnuty písemné prameny do poloviny 13. století, které se týkají usazení řádu bratří kazatelů v Praze.

ROMANESQUE CHURCH OF ST. CLEMENT AND THE ARRIVAL OF DOMINICANS TO PRAGUE OLD TOWN IN THE LIGHT OF THE MOST RECENT DISCOVERIES

The discovery of Romanesque construction in the basement of the south wing of Prague Klementinum prompted discussion on the earliest buildings on this site where the church of St. Clement should have been situated according to a mention in so called Dalimil's chronicle. Also one of the most important ecclesiastical institutions of its period was to be found on this site in the High Medieval Ages. The article also summarises written evidence up to the mid 13th century concerning the settling of the Order of brothers Preachers in Prague.

Klíčová slova — Praha-Staré Město – Klementinum – stavebněhistorický průzkum – archeologický výzkum – románská architektura – dominikánský klášter

Key words — Prague-Old Town – Klementinum – building history survey – archaeological excavation – Romanesque architecture – Dominican convent – church of St. Clement

Kvádříková konstrukce objevená při stavebněhistorickém průzkumu v barokním sklepe jezuitské koleje severovýchodně od závěru kostela Nejsvětějšího Salvátora dokládá existenci raně středověké architektury, která je starší než v těchto místech vybudovaný rozsáhlý raně gotický dominikánský konvent. Významné části pražského kláštera bratří kazatelů byly odkryty při nedávno realizovaném archeologickém výzkumu v jižní části Klementina (HAVRDA/KOVÁŘ 2011; HAVRDA/KOVÁŘ/PROKOPOVÁ 2013; HAVRDA/PROKOPOVÁ/KOVÁŘ 2013; HAVRDA/ŽĎÁRSKÁ/KOVÁŘ 2014 a 2015), ovšem objevené zdivo z pravidelných opukových kvádříků náleží patrně ke starší stavbě, která se nalézala pod Vlašskou kaplí v Karlově ulici (obr. 1: 1; 2: 1).¹

Obr. 1. Praha 1-Staré Město, románské kostely v 1. třetině 13. století (dle DRAGOUN 1998, 50; DRAGOUN 2002 upraveno a doplněno). 1 – kostel sv. Klimenta; 2 – kostel sv. Jana Křtitele Na Zábradlí; 3 – rotunda sv. Kříže; 4 – kostel sv. Valentína; 5 – kostel sv. Vavřince; 6 – kostel sv. Ondřeje (přesná lokalizace nejistá); 7 – kostel sv. Filipa a Jakuba; 8 – kostel sv. Štěpána ve zdi (přesná lokalizace nejistá); 9 – kostel sv. Martina ve zdi; 10 – kostel sv. Jiljí (románská fáze předpokládána); 11 – kostel sv. Michala; 12 – kostel sv. Havla (románská fáze předpokládána); 13 – kostel sv. Linharta; 14 – kostel Panny Marie Na Louži; 15 – kostel sv. Martina Menšího (románské stáří hypotetické); 16 – kostel Panny Marie před Týnem; 17 – kostel sv. Benedikta; 18 – kostel sv. Haštala; 19 – synagoga (přesná lokalizace nejistá). **Zelená linie** – hranice spodního terasového stupně; **hnědá linie** – opevnění Starého Města (Mapový podklad na základě Mapy evidence nemovitostí sestavila a historické prvky zobrazila S. Babušková, 2015.)

V průběhu 12. století vzniká v prostoru pražské předlokační aglomerace řada menších sakrálních staveb. Jednalo se převážně o nevelké svatyně s převahou prostých jednolodních kostelíků a vyskytují se zde též rotundy. Na základě současného stavu bádání se

1 Archeologický výzkum vedl J. Havrda a A. Žďárská (roz. Prokopová). Součástí výzkumu byla i stavebněhistorická analýza z odkrytých stavebních konstrukcí, kterou provedl M. Kovář.

Ize domnívat, že řada z nich náležela k areálům podhradních šlechtických a církevních dvorců (DRAGOUN 2002, 80). V současné době je známo více než pět desítek staveb, u kterých bývá předpokládána nebo je přímo stavebněhistoricky či archeologicky doložena románská stavební fáze (DRAGOUN 2009, 35). Kostel sv. Klimenta byl postaven na nejnižším terasovém stupni VIIc v blízkosti řeky stejně jako několik dalších románských kostelů, např. kostel sv. Jana Křtitele Na Zábradlí,² kostel sv. Valentina³ či rotunda sv. Kříže (obr. 1).

Názory na lokalizaci románského kostela sv. Klimenta

Staroměstský kostel sv. Klimenta není odborné veřejnosti neznámý. Diskuse o něm je však limitována velmi skromnou výpovědí pramenů. Na rekonstrukčním plánu Prahy k roku 1200 umísťuje W. W. Tomek románský kostel sv. Klimenta v prodloužení Juditina mostu, pod dnešní presbytář Nejsv. Salvátora (TOMEK 1892). Jiří Čarek ve své práci týkající se stavebních předchůdců jezuitské koleje poznamenává, ovšem bez citace pramene, že kostel sv. Klimenta nebyl prvotně klášterní, nýbrž laický. Při něm patrně byla nějaká stará osada, jejíž výnos mohl být pak věnován klášteru a odtud mohly pocházet platy z domů ke kostelu (ČAREK 1978, 23). Kostel situuje do střední a západní části barokního chrámu sv. Klimenta, a to k jeho jižní zdi, která tvoří severní frontu Karlovy ulice (ČAREK 1947, 221). Milada Vilímková předpokládá existenci staršího románského kostela sv. Klimenta, k jeho lokalizaci se však nevyjadřuje (VILÍMKOVÁ 1969, 4). Zdeněk Dragoun původně situoval kostel do míst presbytáře Nejsv. Salvátora (DRAGOUN 1997, 157), následně blíže k Juditinu mostu na jihozápadní okraj dnešního areálu Klementina na nároží Karlovy ulice a Křižovnického náměstí (DRAGOUN 1998, 50). Naposledy autor situuje předklášterní románský kostel sv. Klimenta pod východní závěr dnešního barokního chrámu stejného zasvěcení. Současně uvádí, že dominikáni přišli k již stojící svatyni (DRAGOUN 2002, 69). Zmínění badatelé předpokládají tvar svatyně jako malý obdélný kostelík s půlkruhovou apsidou. (až, jh)

Nejstarší historie známá z písemných pramenů

Jediná písemná zmínka o staroměstském románském kostele sv. Klimenta pochází z *Kroniky tak řečeného Dalimila*. Týká se přesunu dominikánského konventu z Poříčí k Juditinu mostu. Jak sám autor podotýká, na základě ústního podání se ještě v době sepsání kroniky – na počátku 14. století – tradovalo, že *predikateři* (tedy kazatelé, dominikáni) měli původní sídlo u kostela sv. Klimenta na Poříčí. Teprve později, když jim žena jménem Trubka vyjevila, že měla zjevení, v němž jí sv. Kliment rozkázal, aby se usadili u paty pražského mostu, se přesunuli do míst dnešního Klementina. „... predikateři do Prahy přijedu / a k svatému Klimentu do Poříčie vnidu. / Tehdy u svatého Klimenta u mosta přízednicě⁴ bieše, / ta sobě pravé jmě Trubka jmějieše. / Ta sě je mluviti, / že svatý Kliment velí jim u mosta sobě slúžiti. / Proto predikateři s Poříčie vynidechu / a k svatému Klimentu k mostu jidechu“ (DAÑHELKA ET AL. 1988, 298). Dva německé překlady této kroniky, které vznikly později (první ve 30. letech 14. století a druhý až ve 40. letech 15. století), toto vyprávění mírně modifikují. Trubka je zde označena jako poustevnice, bratři kazatelé již přímo jako dominikáni – *Dominikaner* – (naposledy MUSÍLEK 2012, 16).⁵

Dominikáni byli prvním mendikantským řádem, který se dostal do Čech. Je vysoce pravděpodobné, že pražský dominikánský klášter byl založen z Polska, a to nejspíše po roce 1225. Dřívější názory Maxmiliána Jakubičky (JAKUBIČKA 1916) a Václava Novotného (NOVOTNÝ 1928) na příchod kazatelského řádu, opírající se především o *Legendu o životě sv. Jacka (Hyacinta)*, jsou v současné době již považovány za překonané.⁶ Podrobně se tímto tématem zabýval

2 Archeologický výzkum v domě čp. 205/I v ulici Na Zábradlí proběhl v roce 2001. V suterénu objektu byly, mimo jiných nálezů, dokumentovány pozůstatky několika stavebních fází románského kostela (PODLISKA 2002, 96).

3 Historii a stavební podobou zaniklého románského kostela sv. Valentina se zabýval naposledy Zdeněk Dragoun (DRAGOUN 2015).

4 Přízednicě, též *inclusa* či *rekluza*, tj. žena, která se rozhodla pro jistý typ poustevnictví, kdy se nechala zazdíť do malé místnosti (většinou u nějakého kostela), v níž v odloučenosti od světa trávila čas modlitbou.

5 Dějiny areálu Klementina na základě písemných a ikonografických pramenů nově zpracoval v roce 2012 Martin Musílek (nepublikovaný rukopis uložen ve fondech Odboru archeologie NPÚ ÚOP HMP), jemuž tímto velice děkujeme (MUSÍLEK 2012).

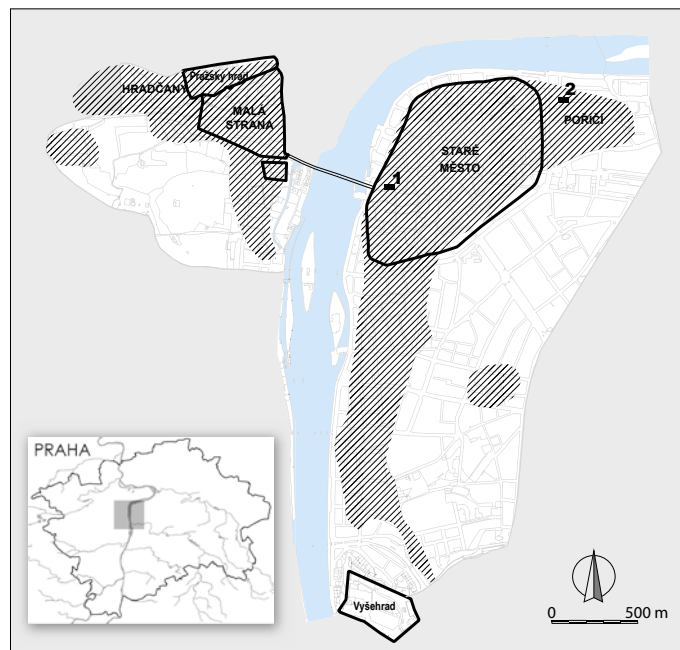
6 Legenda o životě sv. Jacka vznikla někdy po roce 1350. Podle podání lektora krakovského kláštera Stanislava měl sv. Jacek poslat roku 1222 bl. Česlava do Čech, kde pak založil klášter u sv. Klimenta. Založení pražského kláštera si však nárokovali i dominikáni z Kolína nad Rýnem. Podle jejich klášterní kroniky, která pochází ze 17.–18. století, k tomu došlo roku 1225 (ČERNÝŠÁK 2001, 19). M. Jakubička tedy dospěl k názoru, že pražský klášter původně založil bl. Česlav za pomoci kolínských bratrů. Nevylučoval ani možnost, že konvent byl založen dominikány z Kolína a Česlav jej jen přijal pod svrchovanost polské provincie (JAKUBIČKA 1916, 212).

V. Koudelka, který do té doby užívané prameny označil pro jejich pozdní původ za nedostatečně hodnověrné (KOUDELKA 1955, 133–134).⁷

Zásadní význam pro poznání počátků dominikánů u nás má katalog polských provinciálů z konce 13. století, který zahrnuje období let 1225–1478.⁸ Podle katalogu byl polským provinciálem roku 1225 ustanoven jistý bratr Gerard. Při cestě do Krakova se tento mnich pravděpodobně zastavil v Čechách a navštívil zde Prahu, kde se informoval o situaci a možnosti usazení mendikantského řádu. Po svém příchodu do Krakova svolal první kapitulu, která potvrdila založení pěti nových klášterů, mezi nimiž byla uvedena i Praha (ČERNUŠÁK 2001, 20–21).

V domácích pramenech jsou dominikáni v Praze poprvé zmíněni v *Letopisech českých od roku 1196 do roku 1278 (Druhé pokračování Kosmovy kroniky)*. Podle tohoto pramene roku 1226 „kázatelé obdrželi dům ve městě Pražském“ (FRB II, 284; BLÁHOVÁ/FIALA 1974, 98). Ze zprávy nevyplývá, kde tento dům přesně stál. Není též jasné, od koho zmíněný majetek obdrželi. Tuto zprávu později převzal do své kroniky také Přibík Pulkava z Radenína (FRB V, 133). Podobně k roku 1227 zasazuje příchod dominikánů, konkrétně ke kostelu sv. Klimenta na Poříčí (dnes Klimentská ulice; obr. 2: 2), také již zmiňovaná *Kronika tak řečeného Dalimila* (HAVRÁNEK/DAŇHELKA 1988, 298). Někdy se jako letopočet, kdy mělo k celé události dojít, uvádí až rok 1228, což je zřejmě chybná datace druhého, a tedy pozdního překladu (BROM 2009, 460–461).

Zdá se, že v průběhu středověku se v Praze tradovala

Obr. 2. Pražská aglomerace v polovině 13. století s vyznačením městských opevnění. 1 – dominikánský konvent u sv. Klimenta „u paty mostu“ (vedle Karlovy ulice na Starém Městě), 2 – kostel sv. Klimenta na Poříčí (v dnešní Klimentské ulici). (Mapový podklad na základě Mapy evidence nemovitostí sestavila a historické prvky zobrazila S. Baubšková, 2015.)

pověst o přesídlení dominikánů z Poříčí „k patě mostu“, jak se v písemných pramenech poloha konventu často uvádí (cf. například FRB IV, 526; TOMEK 1886, 61; MUSÍLEK 2012, 15–16). Není však zřejmé, kdy a z jakého důvodu k přesunu došlo. Údaje v Dalimilově kronice napovídají tomu, že dominikáni zůstali u svatého Klimenta na Poříčí jen krátkou dobu a záhy se přestěhovali k Juditiinu mostu (obr. 2).

Jedním z všeobecně přijímaných vysvětlení důvodu přesunu konventu je panovníkem zamýšlená výstavba staroměstského opevnění zahájená někdy po roce 1230, při které se celé Poříčí ocitlo vně městských hradeb (DRAGOUN 1987, 42; HUML 1987, 167). Lze předpokládat, že dominikáni měli snahu umístit svůj konvent uvnitř města. Významná v tomto směru mohla být i podpora biskupa Pelhřima, který byl, jako jeden z mála soudobých duchovních, stoupencem politiky Přemysla Otakara I. (MUSÍLEK 2012, 17).⁹

W. W. Tomek uvádí, že se dominikáni přestěhovali z Poříčí ke sv. Klimentu „u mosta“ krátce po svém uvedení do Prahy, a to kolem roku 1232. Ve stejné době (1233) dochází také k analogickému přesunu sídla řádu německých rytířů ke kostelu sv. Benedikta (TOMEK 1855, 158–159). Ve 30. letech 13. století se ve městě usazují i další řády, templáři, minorité, a probíhá výstavba spojených klášterů klarisek a menších bratří. Dílčí informace o konventu na Poříčí přinášejí i některé mladší prameny, které však nebývají považovány za dostatečné

⁷ Z novějších prací týkajících se pražského konventu dominikánů je nutno uvést alespoň souborné publikace (VLČEK ET AL. 1997, 523–525; ČERNUŠÁK 2001, 18–24; BUBEN 2006, 72–73).

⁸ Katalog byl nalezen, editován a komentován řádovým historikem R. Loenertzem (LOENERTZ 1951). Sestavil jej Jan Długosz (zemřel roku 1480) a zařadil jej na konec 3. dílu spisu *Liber Beneficiorum diocesis Cracoviensis*, přičemž využil dva základní prameny pocházející ze 13. a 14. století (ČERNUŠÁK 2001, 20).

⁹ Pelhřím zastával úřad pražského biskupa v letech 1224–1228, poté byl v Římě papežem Honoriem III. (1216–1227) přinucen k rezignaci. Nadále však užíval biskupského titulu a získal i odškodnění za biskupské důchody (NOVOTNÝ 1928, 535; MUSÍLEK 2012, 18).

spolehlivé. *Kronika česká* Václava Hájka z Libočan předpokládá zdejší usazení dominikánů v letech 1210–1227 a barokní autor J. F. Hammerschmid klade jejich pobyt na Poříčí do let 1222–1239 (HAMMERSCHMID 1723, 74–75).

Podle Beneše Krabice z Weitmile měly být v kostele sv. Klimenta uloženy ostatky pražského biskupa Pelhřima, podporovatele dominikánského konventu, který zemřel 25. ledna 1240 (FRB IV, 548; MUSÍLEK 2012, 19). Bohužel z textu jasně nevyplyvá, zda se jednalo o polohu na Poříčí či u Juditina mostu. O významu dominikánského konventu a jeho etablování v pražském církevním provozu svědčí papežská listina z roku 1238. Papež Řehoř IX. jmenoval převora pražského kláštera spolu s polským provinciálem vizitátory nového českého řádu – křížovníků s červenou hvězdou – založeného z podnětu sv. Anežky (SOUKUPOVÁ 2015, 141).¹⁰

V roce 1245 zde již klášter či alespoň jeho podstatná část stála, což dokládá zpráva z *Příběhů krále Václava I.* Ta nás informuje o tom, že „za časů téhož krále (Václava I.) vystaveno jest mnoho domů řeholních ve městě Pražském, totiž bratří kazatelů u sv. Klimenta...” (FRB II, 303–304; cf. převzetí této zmínky v kronice Neplachově, FRB III, 473; BLÁHOVÁ/FIALA 1974, 102). Roku 1248 se v klášteře konala provinciální kapitula (ČERNUŠÁK 2001, 22 cituje LOENERTZ 1951, 21). V té době již tedy klášter musel být z větší části dobudován, jistě bylo dokončeno severní křídlo s refektářem a východní s kapitulní síní.

Více informací o pražských kostelech zasvěcených sv. Klimentu a počátcích dominikánského konventu do roku 1250 písemné prameny nepřinášejí. Úvaha Václava Humla o delším setrvání dominikánů na Poříčí (HUML 1987, 167) nemá oporu v archeologických ani písemných pramenech.¹¹ Napovídají tomu i výsledky archeologického výzkumu, který se uskutečnil v letech 2013 až 2014 v prostoru Studentského a Hlavního nádvoří Klementina (HAVRDA/ŽĎÁRSKÁ/KOVÁŘ 2014, 33–34; HAVRDA/KOVÁŘ/ŽĎÁRSKÁ 2015, 41–42). Je pravděpodobné, že stavba kláštera u tehdejšího Juditina mostu započala již v průběhu 30. let 13. století. Ukazuje na to zejména použitá stavební technologie. Pro konstrukce náležející k počáteční fázi dominikánského konventu bylo charakteristické využití kvádříkového zdíva. (až)

Archeologické výzkumy a stavebněhistorické průzkumy

Výzkumy a s nimi spojené analýzy historických konstrukcí odkrývaných pod podlahami sklepů a dlažbami dvorů pražského Klementina umožňují nahlédnout do minulosti objektů, které se nacházely v prostoru staroměstského nástupu na most přes Vltavu. Výzkumy, které zde byly realizovány, byly vyvolány stavební akcí nazvanou Revitalizace Klementina, jejímž investorem je Národní knihovna ČR. V rámci 2. etapy této akce proběhl v letech 2012 až 2015 v jižní a západní části areálu bývalé jezuitské koleje záchranný archeologický výzkum. Archeologické sondy se dotkly i míst, kde se od 13. do poloviny 16. století nalézal jeden z nejvýznamnějších českých mendikantských klášterů.¹² Kromě zmíněného, zatím nezpracovaného, rozsáhlého výzkumu proběhly v areálu někdejšího konventu bratří kazatelů pouze menší akce, všechny v jihovýchodní části kvadratury nedaleko od závěru konventního chrámu (obr. 3: 1, 2, 3).

Na Studentském nádvoří, pod kterým se nalézal rajský dvůr středověkého kláštera, byla v roce 1970 provedena dokumentace dvou 5 metrů hlubokých sond o rozměrech 3 × 3 m (obr. 3: 2). Jižní z nich se nalézala u severní zdi kostela Nejsv. Salvátora. Registrovány zde byly doklady středověkého osídlení v podobě sídlištních vrstev, pyrotechnologických zařízení a neinterpretovatelných zahloubených raně středověkých objektů. Je třeba zdůraznit, že v místě dvou sond nebyla autorkou výzkumu zmíněna existence zděných konstrukcí (PAVLŮ 1987, 163).¹³ Na základě

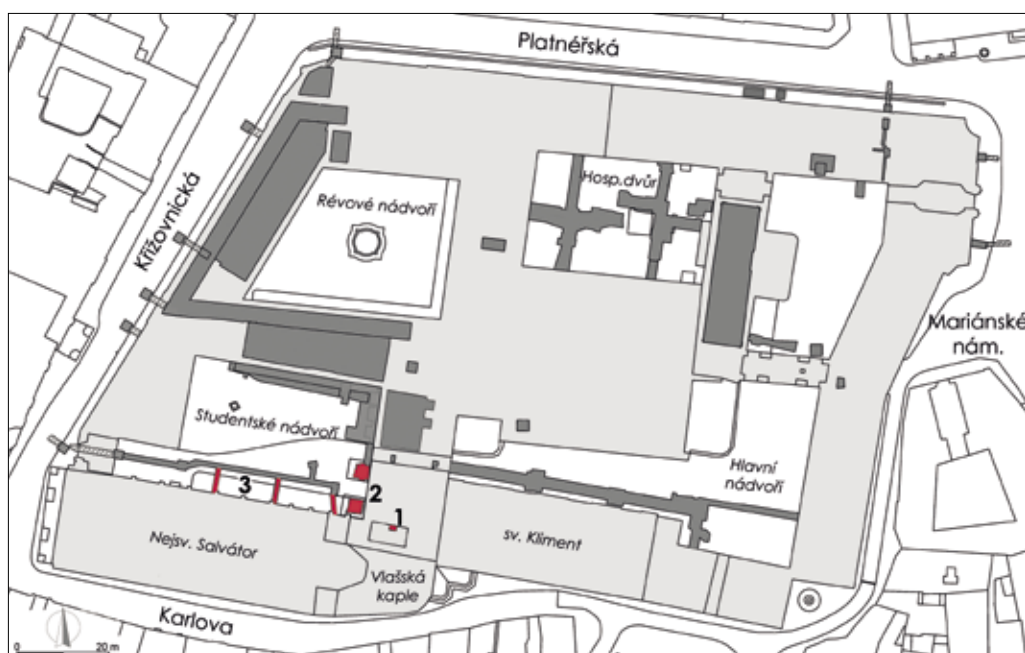
10 Originál listiny se nezachoval, její opis se nalézá v papežských registrech. ASV, Reg. Vat. 19, f. 8v. (SOUKUPOVÁ 2015, 403, pozn. 320).

11 V. Huml spojoval údaj k roku 1245 (FRB II, 303) s kostelem sv. Klimenta na Poříčí (HUML 1987, 167–168). Během archeologického výzkumu se mu v interiéru chrámu podařilo odhalit relikty zdíva náležející několika středověkým stavebním etapám kostela z 11. až 15. století. První z nich s půlkruhovou apsidou byla autorem výzkumu datována do 2. poloviny 11. století. Sledovanému časovému období odpovídá III. fáze, kdy byl k lodi předsídlého kostela přistavěn východní chór o stejné šířce jako starší loď. Tím vznikl kostel obdélníkového půdorysu o délce 16 m a šířce 6,5 m a právě tuto stavbu Huml dle některých polských analogií pokládá za dominikánskou adaptaci staršího kostela (HUML 1987, 244).

12 Výsledky tohoto výzkumu, jehož terénní část skončila v roce 2015, byly zatím publikovány velice předběžně (HAVRDA/KOVÁŘ 2011; HAVRDA/KOVÁŘ/PROKOPOVÁ 2013; HAVRDA/PROKOPOVÁ/KOVÁŘ 2013; HAVRDA/ŽĎÁRSKÁ/KOVÁŘ 2014 a 2015), jeho zpracování v současné době probíhá.

13 Žádné pozůstatky týkající se středověkých staveb nebyly zachyceny ani na třech místech u severní zdi kostela Nejsv. Salvátora v roce 2012 (obr. 3: 3). V rámci obnažených základů lodi byly nalezeny pouze druhotně použité středověké architektonické prvky. Hloubka sond však byla pouze 1,5 až 3 m, proto zde nebyla zastížena středověká partie nadloží. Je tedy možno konstatovat, že odkryté základy vznikly až při výstavbě lodi jezuitského kostela v roce 1600 (HAVRDA/KOVÁŘ/PROKOPOVÁ 2013, 489).

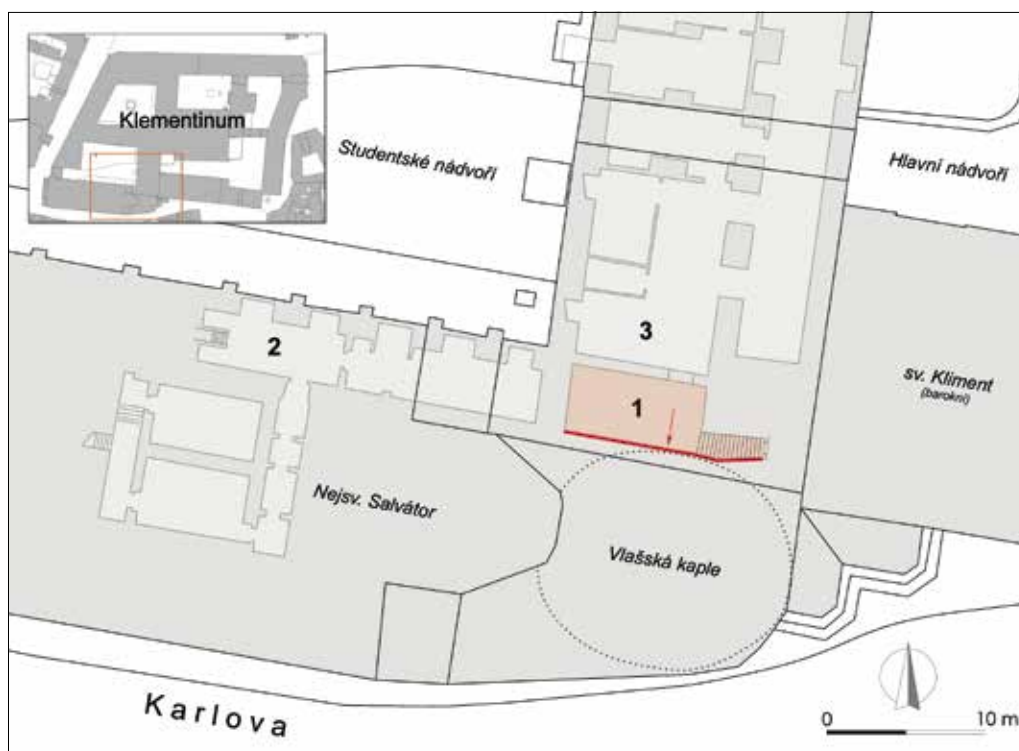
Obr. 3. Praha 1-Staré Město, Křížovnická ulice čp. 1040/1 a 190/1. Areál Klementina, bývalé jezuitské koleje, v jejíž jižní části se nalézal středověký dominikánský klášter. Červeně a tmavě šedě vyznačeny všechny archeologické sondy zde realizované. 1 – výzkum v roce 2003; 2 – výzkum v roce 1970; 3 – výkopy pro dešťovou kanalizaci v roce 2012 (kresba J. Hlavatý, 2015).

antikvované datace keramiky Irena Pavlů předpokládá počátek osídlení lokality okolo poloviny 12. století a uvádí dvě hypotézy týkající se vztahu románského kostela a osídlení, a to že osídlení kostel předcházelo či bylo současné (PAVLŮ 1987, 163).¹⁴ Bohužel nebyl učiněn pokus zasadit zjištěnou nálezovou situaci do širšího sídelního kontextu místa a například určit niveletu povrchu terénu v době výstavby kláštera a odlišit tak situace již spjaté s existencí konventu od dokladů staršího osídlení.

V roce 2003 provedli pracovníci archeologického oddělení Národního památkového ústavu v hlavního města Praze archeologickou dokumentaci v nejjižnější sklepní místnosti jižního křídla bývalé jezuitské koleje (obr. 3: 1; 4, 5). Podnětem k provedení výzkumu se staly plánované

Obr. 4. Praha 1-Staré Město, jihozápadní část Klementina, situace suterénů. 1 – nově zaměřený sklep s dokumentovanou kvádříkovou zdí v místě schodiště (zaměřil J. Hlavatý v r. 2014); 2 – krypty pod kostelem Nejsv. Salvátora; 3 – sklepy pod jižním křídlem barokní koleje (kresba J. Hlavatý, 2015).

¹⁴ Na základě současného datování pražské raně středověké keramiky (nálezy nádob s kalichovitou profilací okraje) je možné počátek osídlení této části pražského pravobřeží posunout minimálně na přelom 10. a 11. století.

stavební úpravy vyvolané havarijním stavem po velké povodni, která Prahu postihla v roce 2002 (HAVRDA 2006, 346; HAVRDA 2015). Mělké výkopové práce ve sklepní místnosti byly realizovány v souvislosti s budováním nové odvětrávané podlahy. Výzkum objednala římskokatolická farnost u Nejsv. Salvátora. Při příchodu archeologů 23. 10. 2003 již byla část nové podlahy hotova, proto nebylo možné začistit a zkontrolovat celou plochu sklepa. Výkopy, jejichž hloubka nepřesáhla půl metru, pravděpodobně narušily pouze novověké navážkové vrstvy. Mocnost těchto navážek byla ověřena u severní obvodové zdi sklepa, kde činila 0,4 až 0,5 m. Pouze uprostřed severní zdi sklepa byl zaznamenán již někdy v dávnější minulosti provedený jeden metr hluboký výkop o velikosti 1,4 × 0,8 m. Jednalo se o neohlášenou, patrně starší statickou sondu či o výkop hledačů jezuitského pokladu. Obdobné výkopy se nalézají i ve vyklizených kryptách kostela Nejsv. Salvátora. Archeologická dokumentace se tak omezila na nakreslení dvou profilů a po začistění dna výkopu byl pořízen půdorys. Z vrstev se podařilo získat pouze omezený počet artefaktů. Mladší objekt, v jehož zásypu se nacházela i malta, lze interpretovat jako torzo kostrového hrobu orientovaného ve směru východ–západ. Na řezu byly viditelné obratle pohřbeného dospělého jedince. Datovat ho je možné pouze rámcově do vrcholného či pozdního středověku. Hrob byl situován v prostoru mezi kapitulní síní konventu dominikánů a presbytářem klášterního gotického kostela sv. Klimenta v jihovýchodním rohu někdejšího rajského dvora. V případě, že jižní stranu dvora tvořila křížová chodba (doklady existence této části ambitu však chybějí), by se hrob nalézal pod podlahou východní části jižní chodby ambitu. Z objektu staršího než zmíněný hrob byla zachycena pouze jeho severní hrana v délce 1,5 m. Nálezy

Obr. 5. Praha 1-Staré Město, Klementinum, sklep se schodištěm severovýchodně od závěru kostela Nejsv. Salvátora. Pohled od severozápadu na jižní stěnu sklepa. Dokumentované kvádřikové konstrukce se nalézají v jižní stěně schodiště (foto J. Havrda, 2014).

z jeho výplně zařaditelné do 10.–1. poloviny 11. století (keramika s kalichovitou profilací okraje, která se do zásypu dostala z narušených blízkých sídlištních situací) a absence malty ukazují spíše na jeho raně středověké stáří. Interpretace nálezu je nejednoznačná. Buď se jedná o zahloubený sídlištní objekt, nebo o hrob, který by náležel ke starší předklášterní vrstvě pohřbívání. Při hloubení sklepa na přelomu 17. a 18. století došlo patrně k odstranění středověké partie nadloží, vyjma zahloubených objektů.

Při archeologických výzkumech v areálu někdejšího dominikánského kláštera v jihozápadní části Klementina bylo objeveno více hrobových nálezů datovaných do 13.–15. století.¹⁵ Ve vrcholném středověku se dle doposud učiněných nálezů pohřbívalo jak přímo na rajském dvoře, tak západně od něho, mimo hlavní klášterní stavby, ale na pozemcích náležejících klášteru (obr. 6). Tato skutečnost se odrazila i v písemných pramenech z 2. poloviny 16. století, v nichž je konventní hřbitov uváděn v západní části kláštera blízko mostu (TEIGE 1915, 398; MUSÍLEK 2012, 21). W. W. Tomek na svém rekonstrukčním plánu Prahy k roku 1388 umísťuje malý hřbitov mezi kostel sv. Klimenta a Karlovu ulici (TOMEK 1892).

Z uvedeného výčtu archeologických výzkumů provedených v jihozápadní části areálu je zřejmé, že se žádná archeologická akce nedotkla míst, kde se s největší pravděpodobností nalézal jak konventní kostel, tak eventuálně i jeho předchůdce. Na základě archeologických sond provedených v posledních letech na Studentském a Hlavním nádvoří Klementina bylo možné rekonstruovat nivelety povrchů v jednotlivých historických etapách osídlení místa.¹⁶

¹⁵ Nejvíce vrcholně středověkých hrobů bylo odkryto v severovýchodní části kvadratury, přímo u jižní zdi severního křídla, v kterém se nalézal refektář. Další hroby byly objeveny západně od refektáře (HAVRDA/PROKOPOVÁ/KOVÁŘ 2013, 33). V roce 2011 byla pod průjezdem směrem do Křižovnického náměstí objevena část etážového pohřebiště, které bylo používáno do počátku 14. století (HAVRDA 2012, 87; 2013, 490). Nejstarší z 18 dokumentovaných hrobů obsahovaly ve svých zásypech zlomky zařaditelné ke keramice s klasicky združeným okrajem, kterou je možno datovat do širšího intervalu 2. polovina 12.–1. polovina 13. století.

¹⁶ Tyto výšky jsou vyneseny na detailním výřezu plánu s objeveným středověkým zdívkem (viz obr. 9).

Starší stavebněhistorické průzkumy uskutečněné v areálu jezuitské koleje (VILÍMKOVÁ 1969; 1970a; 1970b; VOJTA 2008; VALTR 2009) nepřinesly informaci o reliktech středověké zástavby areálu. Na analytickém plánu z roku 1970 jsou zdiva sklepní místnosti situované v jižní části jižního křídla Klementina vyhodnoceny jako barokní (VILÍMKOVÁ 1970c, plán suterénu). Přítomnost intaktních konstrukcí náležejících konventnímu gotickému kostelu sv. Klimenta bývá oprávněně předpokládána ve hmotě jezuitského kostela Nejsv. Salvátora (VILÍMKOVÁ 1970a).

Obr. 6. Praha 1-Staré Město, Křížovnická ulice čp. 1040/1. Plán dominikánského kláštera s vyznačením konstrukcí objevených v letech 2013–2014 (HAVRDA/KOVÁŘ/ŽĎÁRSKÁ 2014) a s hypotetickým umístěním předklášterního románského kostela sv. Klimenta. Plán byl sestaven dle odkrytých reliktů s využitím transformovaného a upraveného Müllerova plánu Klementina, který zobrazil areál těsně před příchodem jezuitů.

1 – objevená románská zeď; 2 – hypotetické umístění předklášterního románského kostela sv. Klimenta; 3 – archeologicky doložené konstrukce náležející k nejstarší stavební etapě konventu; 4 – rekonstrukce klášterních budov na základě Müllerova plánu; 5 – plocha kláštera včetně hřbitova na západě a zahrady na východě; 6 – zachovaný závěr gotického presbytáře konventního kostela; 7 – hrobové nálezy spjaté s klášterem (kresba J. Hlavatý, 2015).

Dochování středověkých zdí organicky začleněných do barokní novostavby jezuitské koleje je v rámci Klementina výjimečné. Starší zdivo využitě při budování koleje se nalézá v západní části chodby suterénu jižního křídla barokního komplexu, mezi Studentským a Révovým nádvořím. Jeho zaměření a popis byl proveden v roce 2011 (HAVRDA/KOVÁŘ 2011, 75, 78). Kromě tohoto nálezu dosavadní výzkumy doložily, že při barokní výstavbě nebyly využity žádné starší zděné konstrukce. Ty se tak s ohledem na výrazný nárůst terénu v době barokní stavby nacházejí pod podlahami sklepů či dlažbou dvorů. Tato skutečnost byla doložena při archeologických výzkumech Klementina v letech 2010 až 2015. V barokních zdech se však nalézá množství sekundárně použitých středověkých architektonických článků, z nichž většina patrně pochází ze staveb dominikánského konventu. Až níže popsany nálezy z roku 2014 ukázaly, že barokní zdiva koleje v sobě mohou obsahovat další intaktní středověké konstrukce. (j h)

Situování a rozbor objevených stavebních konstrukcí

V souvislosti se zpracováním výsledků archeologického výzkumu v areálu Klementina, který odhalil pozůstatky středověkého dominikánského kláštera, byla provedena zběžná revize zástavby části jižního křídla koleje vybudované před závěrem kostela Nejsv. Salvátora.¹⁷ Ta se soustředila na identifikaci případných středověkých konstrukcí, které by bylo možné spojovat právě s pozůstatky areálu mendikantského kláštera. Výsledkem povrchového průzkumu byla především identifikace dosud neznámé, východozápadně orientované zdi nepochybně středověkého stáří (obr. 7),¹⁸ vyzděné z opukových kvádrů (obr. 8).¹⁹ Konstrukce byla následně několikrát upravována a postupně se stala součástí jižní stěny stávajícího schodiště do novověkého sklepa.

17 Středověké zdivo nalezl M. Kovář, který je též zběžně stavebněhistoricky posoudil a zhodnotil v kontextu dominikánské řádové tvorby.

18 V listopadu 2014 bylo z iniciativy autorů provedeno nové zaměření výše popsané sklepní místnosti. Dosavadní plány nezohlednily zalomení jižní zdi sklepa. Zaměření provedl J. Hlavatý.

19 Celkovou situaci viz níže na obr. 13: 1, detailněji na obr. 9: 1.

Nález byl učiněn v nejjižnější sklepní místnosti severojižně orientovaného jižního křídla Klementina, které se nalézá mezi Studentským a Hlavním nádvořím (obr. 4, 5). Zmíněná místnost se nachází pod dnešní sakristií kostela Nejsv. Salvátora (na historických plánech koleje je označena jako *sacristia superior*) severovýchodně od závěru tohoto jezuitského chrámu (obr. 4: 1). Sklep je schodištěm spojen s přízemím. Jeho rameno ústí do prostoru vymezeného kostelem sv. Klimenta, Vlašskou kaplí a kostelem Nejsv. Salvátora, respektive do chodby propojující jezuitskou kolej s Vlašskou kaplí. Sklepní místnost byla původně komunikačně spojena s dalšími suterénními prostory jižního křídla Klementina, které jsou součástí Národní knihovny. Dnes je přístupná pouze zmíněným schodištěm. Místnost byla stavebně adaptována po povodni v roce 2002 a slouží pro potřeby akademické farnosti u Nejsv. Salvátora. Západně od ní se pod podlahou chrámu nalézá komplex raně novověkých krypt, které jsou situovány pod severovýchodní částí chrámu. Rozsáhlé krypty v podobě propojených větších i menších prostor byly vybudovány na konci 16. století při stavbě presbytáře kostela Nejsv. Salvátora.²⁰ S kryptami byl sklep původně spojen pouze obslužným/větracím otvorem vybudovaným uprostřed západního čela valeně zaklenuté místnosti. Obdobný otvor, dnes zazděný, se nalézal i v jižní stěně sklepa. Tento otvor tak ústil do prostoru, kde se nachází Vlašská kaple.

Výše uvedená kvádříková zeď je tvořena přibližně jedenácti řádky opukových kvádříků (obr. 9: 1). Výška řádků se pohybuje v rozmezí mezi 11 až 17 cm.²¹ Zdá se, že spáry mezi nimi, jak lze soudit bohužel z jediného nepatrného fragmentu, byly podřezávané (obr. 10, 11). V kvádříkovém zdivu byl vyzděn parapet a východní špaleta otvoru, který lze pravděpodobně považovat za odkládací niku či otvor jiné funkce (obr. 9: 2).²² Při západním konci (vpravo) kvádříkové stěny byla zjiště-

na velmi zajímavá situace. Byl zde odhalen fragment opukového prahu (obr. 9: 3; 10, 12), který na hraně vykazuje stopy abraze – ošlapu (obr. 9: 4; 12). Nelze vyloučit, že se jedná o pozůstatek portálu, obecně otvoru. Zdivo, na které byl práh založen, je však dnes zakryto z větší části schodištěm, takže nelze konstatovat nic bližšího o fragmentu této „nejstarší“ stěny. Zajímavé je, že uvedený otvor byl následně nadezděn rovněž opukovými kvádříky (obr. 9: 5), pojenými hrubší bílou maltou, které byly založeny na zmíněném prahu a jsou integrální součástí západní části zjištěné kvádříkové zdi. Vzhledem k minimálnímu rozsahu nálezové situace, která je dále

Obr. 7. Praha 1-Staré Město, Křížovnická ulice čp. 1040/I. Sklep východně od kostela Nejsv. Salvátora. Celkový pohled na jižní stěnu schodiště (foto J. Havrda, 2014).

Obr. 8. Praha 1-Staré Město, Křížovnická ulice čp. 1040/I. Sklep východně od kostela Nejsv. Salvátora. Pohled na jižní stěnu schodiště. Kvádříkové zdivo (foto J. Havrda, 2014).

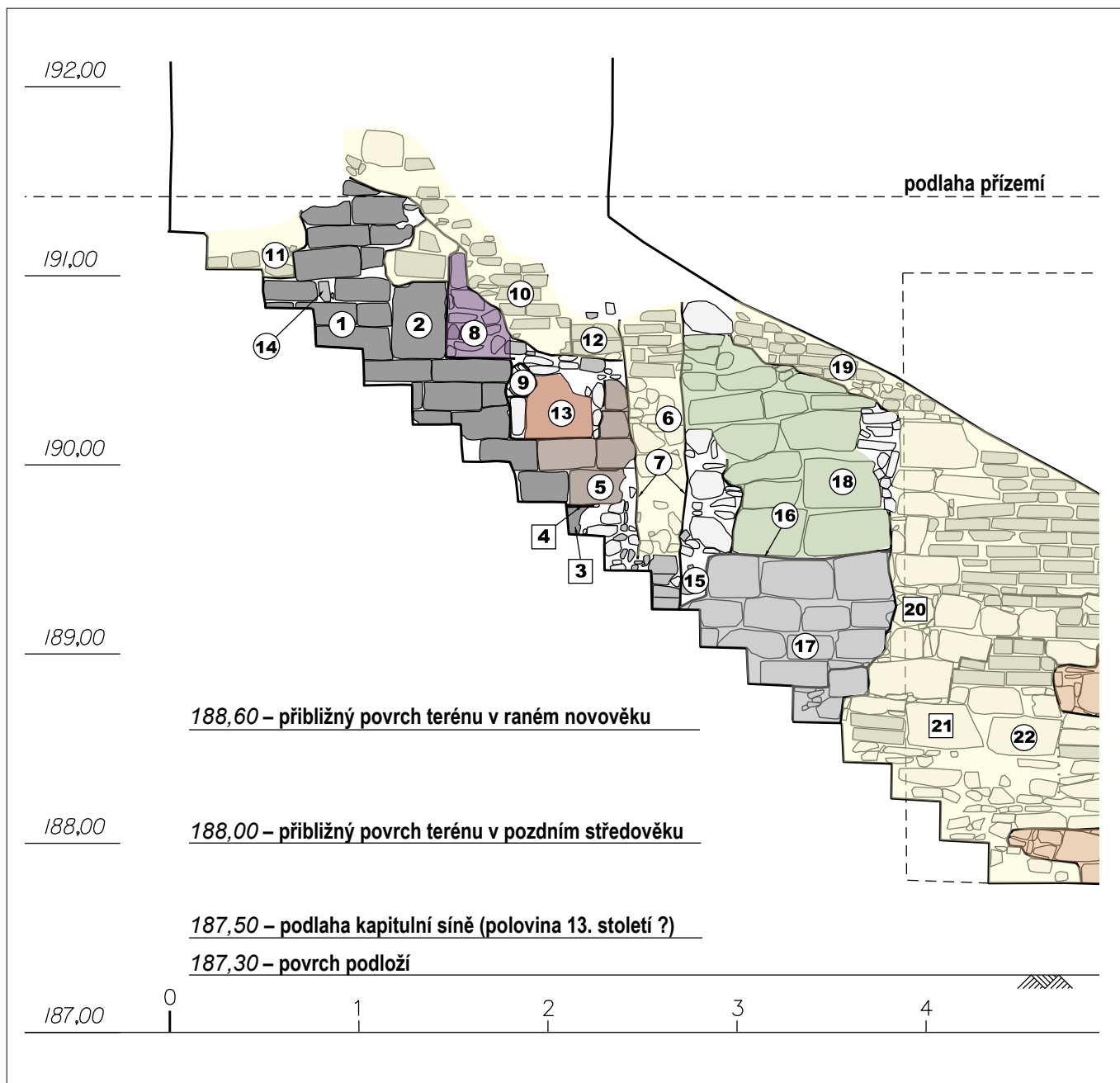
20 Při průzkumu v roce 2014 jsme nenalezli v dnes vyklizeném a ze Studentského nádvoří Klementina přístupném podzemí kostela Nejsv. Salvátora žádné intaktní středověké konstrukce. Veškerá zdiva měla novověký charakter a vykazovala současně stáří s dnešním renesančním, v baroku upraveným kostelem. Identifikováno bylo pouze několik nevýrazných druhotně použitých gotických architektonických prvků. Za laskavé zpřístupnění objektu děkujeme Martinu Staňkovi.

21 Výška řádků činila 15, 11, 16, 11, 12, 17, 12, 15, 15, 16, 16 cm.

22 V případě, že bychom uvažovali o stěně jako součásti sakrálního prostoru, jsou i možné jiné formy výkladu.

k západu pokryta masivní plentou, nelze bohužel říci o tomto detailu nic dalšího. S největší pravděpodobností lze tak usuzovat na druhou stavební etapu, která byla realizována opět za využití kvádříkového zdiva. Úsek kvádříkového zdiva této druhé fáze je přerušen zazděnou svislou kapsou se zřetelným negativem (obr. 9: 6) projevujícím se spárami, který patrně souvisí se stojkou zrušeného portálu nástupu do sklepa (obr. 9: 7).

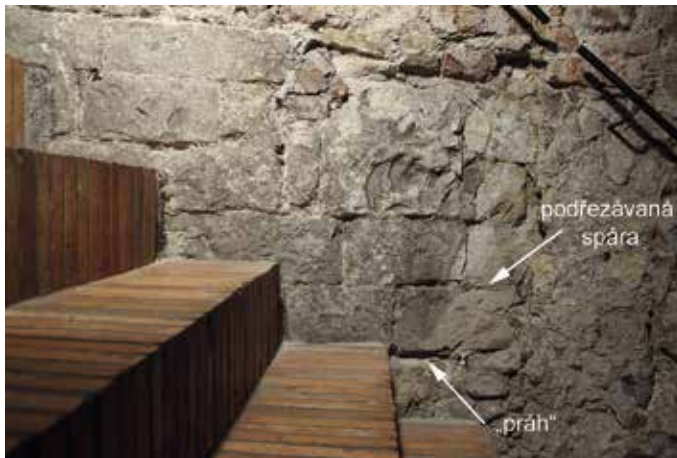
Zdivo východního úseku (vlevo) kvádříkové zdi prošlo postupně několika adaptacemi. Při západním (vpravo) okraji románské stěny jsou zřetelné již uvedené dvě svislé spáry. Ty patrně souvisejí s vyzdíváním jižní stojky (dnes neexistujícího) portálu schodiště směřujícího na západ (obr. 9: 6). Zmíněný předpokládaný otvor – obecně nika (odkládací, okenní) – v kvádříkové stěně byl dodatečně

Obr. 9. Praha 1-Staré Město, Křižovnická ulice čp. 1040/I. Detailní pohled na jižní stěnu schodiště východně od kostela Nejsv. Salvátora. 1 – fragment románské stěny zděné z opukových kvádříků (A) se zbytkem povrchové úpravy (podřezávaná spára); 2 – ostění niky v kvádříkové stěně; 3 – fragment portálového prahu (?) v románském zdivu; 4 – stopy po abrazi prahu; 5 – zazdívka portálu (?) kvádříky (B); 6 – plenta po zárubní portálu (H); 7 – negativ po zárubní portálu, kterým se vstupovalo do sklepa; 8 – zazdívka niky tvořená smíšeným zdivem (G); 9 – zděná plomba z cihel pojených hrubou bílou maltou; 10 – zdivo tvořené převážně cihlami, v patě klenby současného ramene schodiště do

sklepa (H); 11 – vyzdívka související se současným vstupem do sklepa (H); 12 – poloha cihel vytvářejících „kapsu“; 13 – odtěsaný prvek (F); 14 – zděná plomba (cihla); 15 – kapsa vytvořená zásahem do existujícího zdiva; 16 – rozhraní mezi zdíciemi maltami; 17 – zdivo z nepravidelnějších kvádrů se stopami opálení (C); 18 – zdivo z hrubě přitesaných kvádrů (D); 19 – pata klenby stávající schodišťové šíje; 20–21 – druhotně použitý starší stavební materiál (čláčky); 22 – smíšené zdivo (analýza M. Kovář, rekonstrukce výšek povrchu J. Havrda, kresba na základě fotogrammetrie J. Hlavatý, 2015).

zazděn smíšeným zdivem (obr. 9: 8). V upravované kvádřikové zdi byly dodatečně vyzděny plomby z cihel (obr. 9: 9, 14), jež jsou charakterizovány užitím hrubé bílé malty. Nad nimi je možné pozorovat šikmo stoupající rozhraní mezi kvádřikovým zdivem a patkou klenby k východu stoupající šíje (obr. 9: 10), jejíž zdivo na východě navazuje na kvádřikový líc nejstarší stěny (obr. 9: 11). Zdivo klenby je tvořeno cihlami. Při západním (vlevo) konci nejstarší kvádřikové stěny je možné pozorovat ve zdivu klenby šíje rovněž dvě svislé spáry, které jsou od sebe vzdáleny 260 mm (obr. 9: 12). Ve zdivu jsou zřetelné stopy i po přitesaném prvku (obr. 9: 13), který by mohl souviset se starším komunikačním řešením (odtesaný práh?). S portálem do sklepa lze spojit i zmíněné zjištěné otisky ve zdivu (obr. 9: 6, 17). V bázi západní (vlevo) části kvádřikové zdi je zřejmé, že byla dodatečně podezděna.

Obr. 10. Praha 1-Staré Město, Křížovnická ulice čp. 1040/I. Pohled na jižní stěnu schodiště. Na detailu dobře viditelná dodatečná zazdívka otvoru (?) v kvádřikovém zdivu (viz obr. 13: 5), vpravo je zřetelný negativ zárubně portálu novověkého schodiště do sklepa (foto J. Hlavatý, 2014).

Za výše uvedeným rozhraním (obr. 9: 7) při západním konci (vpravo) nejstarší konstrukce z kvádřiků pokračuje několik řádek opukového kvádřikového zdiva (obr. 9: 17). Jeho charakter je však odlišný od „nejstaršího“ kvádřikového zdiva. Kvádřiky nejsou tak pečlivě opracovány a rovněž jejich výška není konstantní. Je možno též uvést, že výška těchto kvádřikových řádků byla o něco vyšší než u starší kvádřikové konstrukce (obr. 9: 1) a pohybuje se od 14 do 22 cm. Současně orientace tohoto úseku zdiva je odlišná od východní kvádřikové stěny. Pojivem kvádřiků, dodatečně dílem podezděných cihlami (262 × ? × 75 mm), je bílá vápenná malta. Na povrchu kvádřiků je možné pozorovat stopy

Obr. 11. Praha 1-Staré Město, Křížovnická ulice čp. 1040/I. Pohled na jižní stěnu schodiště. Fragment originální povrchové úpravy reprezentované podřezávanou spárou (foto J. Hlavatý, 2014).

Obr. 12. Praha 1-Staré Město, Křížovnická ulice čp. 1040/I. Pohled na jižní stěnu schodiště. Detail fragmentu prahu (?) se zřetelnými stopami po abrazi (viz obr. 13: 3, 4; foto J. Havrda, 2014).

po ožehnutí. Nad tímto uvedeným úsekem kvádřikového zdiva je stěna vyzděna z masivních, jen hrubě opracovaných opukových kvádrů (obr. 9: 18). Toto zdivo, do kterého je zapuštěna cihelná patka klenby současného schodišťového ramene (obr. 9: 19), má odlišný charakter, což se projevuje kvalitou zpracování povrchu zdících prvků. Mezi oběma úseky zdiva je možné pozorovat nespíše stavební rozhraní, které odkazuje pravděpodobně k odlišnému stáří zdiva odlišné kvality a odděluje pojednávané partie této části stěny.

Dále k západu (vpravo) navazuje zdivo východní partie jižní stěny sklepa, který je barokní novostavbou. Toto zdivo je odděleno od posledně popsané partie svislou technologickou spárou, má heterogenní charakter. V části při vyústění schodiště je možné identifikovat několik druhotně použitých opukových architektonických článků (obr. 9; 13: 20, 21), zazděných ve smíšeném zdivu (obr. 13: 22). Ve střední partii této části stěny je zachováno zdivo nejstarší etapy výstavby této partie sklepa (obr. 13: 23), a to včetně odhaleného základu (obr. 13: 24). Nad ním stoupá původní zdivo tvořené lomovým opukovým kamenem pojeným vápennou maltou žluté barvy.

Obr. 13. Praha 1-Staré Město, Křižovnická ulice čp. 1040/I. Celkový pohled na jižní stěnu schodiště a sklepa východně od kostela Nejsv. Salvátora. Nahoře fotogrammetrický snímek, dole kresba s vyhodnocením.

1–22 – viz popis obr. 9;
23 – zdivo z lomového opukového kamene (E); **24** – základový pás jižní stěny; **25** – masivní plomba ze smíšeného zdiva (E); **26** – pata cihelné klenby; **27** – svislá technologická spára; **28** – zazdívka „montážního otvoru“ pro osazení stojky portálu; **29–32** – druhotně osazené gotické architektonické články; **33** – smíšené zdivo zazdívky portálu (H); **34** – zlomek pískovce; **35** – zdivo na výraznou maltu žluté barvy (H); **36** – zdivo starší fáze stěny (?) vyzdžené z cihel (tl. 70 mm; H); **37** – recentní úprava (H); **38** – líc stěny vyzdžený z cihel (260 × ? × 70 mm); **39** – pata klenby vyzdžená z cihel a přecházející v líc stěny; **40** – stojky (pozdě) středověkého portálu (E). Nezařazené zdivo nebylo barevně pojednáno. Poziční prvky v kroužku označují zdiva, čísla ve čtverečku reprezentují druhotně použité prvky a fragment prahu (?) v kvádřikovém zdivu (analýza M. Kovář, fotogrammetrie a kresba J. Hlavatý, 2015).

Pojednávaná partie byla následně upravena přízdívkou z cihel ? × 120 × 70 / 200? × ? × 50 mm a dlaždic 200 × ? × 50 mm (obr. 13: 25) pojených šedozelenou maltou. Zmíněná úprava souvisí nepochybně s vyzdíváním klenby sklepa (obr. 13: 26) a je v ní zřetelná spára otvoru pro osazení ostění portálu z jednotlivých prvků (obr. 13: 28). Patrný je dokonce i „šmorc“ provazující zazdívku technologického otvoru po levé straně stojky a zmíněné originální zdivo (obr. 13: 27). V zazdívce portálu se uplatnily i druhotně použité gotické architektonické prvky, jež jsou reprezentovány opukovými a pískovcovými prvky (obr. 13: 29–32). Jinak je zazdívka tvořená smíšeným zdivem (obr. 13: 33), pravděpodobně vznikla v souvislosti se zaklenutím sklepa valenou klenbou (obr. 13: 34). Při patě západní (vpravo) portálové stojky je zřetelná poloha zdiva, pojeného vápennou maltou žluté barvy (obr. 13: 35). Stěna po západní straně pravé stojky vykazuje opět složitější stavební vývoj, na nějž zde pouze upozorníme (obr. 14). Při patě klenby je viditelný úsek zdiva, rovněž vyzdžený z cihel tl. 70 mm (obr. 13: 36), jež na východě (vlevo) přechází v recentní úpravu (obr. 13: 37). Ta se mírně odlišuje od okolního smíšeného zdiva sestávajícího rovněž převážně z cihel (260 × ? × 70 mm; obr. 13: 38), pojených vápennou maltou bílé barvy. Ve zdivu, které přechází plynule v patu klenby (obr. 13: 39), se uplatnily velmi pravděpodobně i druhotně použité architektonické články. Mezi oběma zdivy je zřetelná předstupující hrana. (mk)

Interpretace nálezů

Jižní stěna schodišťové šíje a navazující jižní stěna sklepa vykazují minimálně dvě až tři středověké stavební fáze. První etapa je reprezentována fragmentem přibližně východozápadně orientované stěny vyzdžené z pečlivě zpracovaných kvádříků. Ve zdivu byly rozpoznány dva otvory – obecně nika (odkládací, okenní) a patrně fragment portálu (respektive fragment prahu). Orientace zjištěné zdi je odlišná od konstrukcí středověkého kláštera a jeho kostela (obr. 6: 1). Ve druhé etapě byl zazdžen portál a starší fáze stěny byla při/přezděna na svém západním (vpravo) konci. V této fázi se stále využívalo kvádříků (druhotně použitých?), ovšem méně pečlivě opracovaných, obdobných těm, které známe z nejstarší etapy výstavby klášterních staveb.²³ Podstatné je zjištění, že orientace líce stěny této fáze je odlišná od kvádřikové zdi první stavební etapy. Naopak koresponduje s orientací nejstarších nalezených konventních budov dominikánského kláštera (obr. 6: 3). Rovněž odpovídá orientaci doposud zachovaného gotického závěru klášterního kostela. Konečně s hypotetickou třetí (pozdě?) středověkou stavební etapou spojujeme jádro jižní stěny sklepa s osazeným portálem. Autenticitu jeho osazení, ale i stáří, bude třeba prověřit, přičemž zřetelná je nyní zazdžená technologická kapsa po levé straně portálu, která na severním líci jižní stěny sklepa je pouze v nepatrném styku s jádrem jižní stěny. Rovněž orientace tohoto úseku zdiva odpovídá orientaci středověkých konventních budov.

Zcela zásadní, ale rozhodně ne jednoduchý je pokus o interpretaci zjištěného zdiva. Je třeba zdůraznit, že pracujeme s pouhým fragmentem rozsáhlejší stavební struktury. Nejzajímavější je situování zdiva, které se nalézá před závěrem v jádru gotického presbytáře kostela sv. Klimenta renesančně a barokně přestavěného jezuitů a nově zasvěceného Nejsv. Salvátora. Důležité je, že zdivo je přibližně orientované. Z interpretačních možností je možné uvažovat především o tom, že se jedná o: 1) pozůstatek staršího kostela sv. Klimenta, ke kterému byli dominikáni uvedeni, případně jej adaptovali, 2) relikt staršího kvádřikového profánního objektu, který by mohl být využíván v počátcích konstituování konventu, 3) fragment nejstarší klášterní stavby. (jh, mk)

Diskuse

Nejnověji se počátkům dominikánských klášterů a jejich prostorové dispozici věnoval Marek Peška, který vyhodnotil počátky stavebního vývoje většiny střeoevropských konventů, ke kterým disponujeme relevantními prameny (PEŠKA 2015, 129sq).

Případy, kdy byli bratři kazatelé uvedeni k existující starší svatyni, nejsou neobvyklé. Z domácího prostředí, kde tento jev také nebyl nikterak výjimečný (BENEŠOVSKÁ 1995, 504), můžeme uvést klášter dominikánů v Brně, kde byl konvent fundován u existující kaple sv. Michala a bratři kazatelé se zde usadili mezi léty 1228 až 1239, a to na pozemku, který jim spolu s románským kostelem věnoval markrabě Přemysl (PROCHÁZKA 1998, 288; nejnověji PEŠKA 2015, 145). V případě Olomouce byla příchodním dominikánům (pravděpodobně v roce 1239, viz BISTŘICKÝ 1979, 117, 118, 121) věnována starší kaple sv. Michala, kterou jim společně s pozemkem daroval král Václav I.

²³ Severní a východní křídlo pražského kláštera odkryté v letech 2013 a 2014 (HAVRDA/ŽDÁRSKÁ/KOVÁŘ 2014; HAVRDA/ŽDÁRSKÁ/KOVÁŘ 2015).

(FOLTÝN ET AL. 2005, 468, 470). Předpokládá se, že stavbu kaple sv. Michala využívali dominikáni po dobu budování konventního chrámu (BLÁHOVÁ 1986, 322). Tato kaple byla součástí dvorce olomouckých fojtů (FOLTÝN ET AL. 2005, 470). V Hradci Králové se dominikáni usadili již před lety 1238–1241 patrně u již existujícího kostela P. Marie (přehledně např. VLČEK ET AL. 1997, 234). V Litoměřicích, kam přicházejí dominikáni v době vlády krále Václava I., se jejich fundace spojuje se starším kostelem sv. Michala (VLČEK ET AL. 1997, 340). Ze zahraničních příkladů lze zmínit kostel sv. Mikuláše v maďarském Selmecbánya, který dominikáni převzali od města (ENTZ 1972, 490), či dominikány převzatý malý farní kostel v Budě (FELD/SZEKÉR 1996, 240). Dominikáni ve Vratislavi obdrželi již v roce 1226 kostel sv. Vojtěcha (MAŁACHOWICZ 1978, 97, 102). Rovněž dominikánům v Hlohově byl postoupen starší farní kostel sv. Petra (MAŁACHOWICZ 1978, 124). Také dominikánům v Krakově byl předán starší farní kostel svaté Trojice (SZYMA 2004).

Obr. 14. Praha 1-Staré Město, Křižovnická ulice čp. 1040/I. Sklep východně od kostela Nejsv. Salvátora. Pohled na západní část jižní stěny s pozdně středověkým portálem (foto J. Havrda, 2014).

O nejčasnějších stavbách dominikánů víme prozatím velmi málo. Uvažuje se o převzatých starších stavbách, a ještě nedávno pak o sálových stavbách „prvotních oratoří“ (cf. FELD/SZEKÉR 1996, 240). Nejnověji však byla představa řady sálových staveb jako prvotních oratoří odmítnuta, mimo jiné s ohledem na skutečnost, že dominikáni ve většině případů disponovali výhodně položenou starší (farní) svatyní (SZYMA 2003, zejména 311sq.). Postupující výzkumy a revize starších názorů přesto doplňují naši představu o nejstarší zděné architektuře domácích mendikantských klášterů. Zdá se, že již od 30. let 13. století lze počítat s čilým stavebním ruchem žebravých řádů v našich městech. Formy této prvotní zděné architektury mají v řadě ohledů ještě „románský“ charakter. K tomuto konstatování přistupuje ještě aspekt dobové lokální stavební produkce i některé nápadné paralely (nejen) mezi prvotní výstavbou dominikánských a minoritských klášterů. V tomto ohledu je zajímavý dominikánský klášter v Brně, kde je k nejstarší etapě výstavby konventu přiřčována západní obdélná budova s půlkruhově zaklenutými okénky románského charakteru. Časně, kolem let 1230–1235, vyrůstala západní část ambitu s dochovanými okny (cf. KUTHAN 1994, 71). Zmíněná okénka mají právě místní paralelu v doposud zjištěném nejstarším objektu brněnského minoritského kláštera, tedy v obdélné budově, která je obsažena ve východním traktu tzv. velké kvadratury (PROCHÁZKA 1998, 286, 287). Marek Peška datuje výstavbu západního traktu brněnského konventu do 30., příp. 40. let 13. století (PEŠKA 2015, 147).

Z podstatné části zůstal zachován kostel dominikánů v Jihlavě. Nově byla rovněž předatována nejstarší fáze výstavby dlouhého presbytáře síňového trojlodí na přelom 40. a 50. let 13. století (např. FOLTÝN ET AL. 2005, 343). Podstatné je, že na jižní straně presbytáře bylo mezi raně

gotickými okny zjištěno jedno okno dosud s půlkruhovým záklenkem (IBIDEM, 344). Tvaroslovný aparát užitý v presbytáři má blízko k formám uplatněným na stavbách s královskou patronací, které vznikaly v období vlády krále Václava I., především pak na tišnovském klášteře (např. DENKSTEIN 1938, 28).

Z nejstaršího klášterního kostela dominikánů v Olomouci byl archeologickým výzkumem odkryt závěr lodi prvotního klášterního kostela z doby kolem roku 1250 (BLÁHA 1986, 153; BLÁHOVÁ 1986, 326). Rovněž byly v objemu barokního kostela zjištěny dvě starší středověké stavební fáze odlišného stáří. Starší z nich, dokumentová v jižní zdi stávajícího kostela, v rozsahu západní kaple, je prezentována lomovým zdívem se zachovanými fragmenty tří klenebních polí (BLÁHOVÁ 1986, 324, 325), jejichž kápě byly vyzděny z nízkých cihel. Na základě uvedených zjištění je nejstarší konventní kostel rekonstruován jako klenuté bazilikální trojlodí s dlouhým presbytářem (BLÁHOVÁ 1986, 326). Z dalších konstrukcí, které jsou přičítány výstavbě 13. století, je třeba zmínit pole klenby v sakristii, půlkruhové okno a lomený cihelný portál ve východním křídle ambitu. Nedaleko uvedeného půlkruhového okna byl nalezen fragment portálu, který byl součástí zjištěné západní stěny prvotní kapitulní síně (BLÁHOVÁ 1986, 324). Důležité jsou nově dokumentované raně gotické fragmenty (například vejčitá klenební žebra s laloškami), pravděpodobně pocházející z klášterního kostela sv. Michala, která vypovídají nejspíše o jeho „cisterciácko-burgundském“ slohovém stupni výstavby (BLÁHOVÁ 2012, 134). Konstrukce zástavby kvadratury (křížová chodba) pochází, dle evidovaných nálezů, až z mladších etap výstavby (KLIMEŠOVÁ 1977, 27, 28). Připomeňme, že klášter dominikánů nebyl bez významu pro tamější konventní kostel dominikánek (BLÁHOVÁ 1984, 127). Poznatky o nejstarší architektuře dalších dominikánských domů u nás nemáme.

Nelze vyloučit, že některé nově nalezené raně gotické fragmenty z Hradce Králové z doby před polovinou, případně kolem poloviny 13. století mohou souviset s výstavbou i zdejšího kláštera dominikánů, kteří zde byli přítomni již před léty 1238–1241 (VLČEK ET AL. 1997, 234).

Velmi záhy se uplatnily rozvinuté stavební formy již u nejčasnější fáze výstavby dominikánských klášterů, často s přítomnými „romanizujícími“ detaily, v rámci střední Evropy i jinde. Jako příklad lze uvést zajímavý klášterní kostel sv. Mikuláše v Banské Štiavnici, který byl budován ve 30. letech 13. století, nebo o něco dříve. Představoval trojlodní baziliku s dosud uplatněnými apsidami u bočních lodí (JANKOVIČ 1965, 127, 129). Nově se však předpokládá, že tato svatyně „farního typu“ byla po změně její funkce předána dominikánům. Důležité je ovšem konstatování, že kostra klášterní budovy byla vybudována již v nejstarší fázi výstavby (HANULIAK 1997, 207, 208). Časně vyrůstal důležitý konventní kostel dominikánů ve Vratislavi. Jeho prvotní výstavba, využívající starší adaptovanou loď, je datována mezi léta 1226–1241. V uvedeném rozmezí vyrůstalo na protažené ploše uzavřené presbyterium se sakristií a loď, která byla patrně řešena jako dvoulodní hala (MAŁACHOWICZ 1978, 102). Příznačné je, že se v sakristii uplatnilo dosud půlkruhově zakončené špaletované románské okno (MAŁACHOWICZ 1978, 104, 105, obr. 104). V Ratiboři byla k tradovanému datu posvěcení v roce 1258 vybudována cihlová loď patrně s přímo ukončeným presbyteriem o třech polích (MAŁACHOWICZ 1978, 122, 124). V Hlohově byl adaptován dominikány starší farní kostel sv. Petra, který byl opatřen raně gotickým presbytářem o třech polích. V tomto období vyrostly i nejstarší části kláštera (MAŁACHOWICZ 1978, 126). Rovněž nejstarší výstavba krakovských dominikánů vznikající po jejich příchodu do Krakova na počátku 20. let 13. století do poloviny téhož věku měla ještě zcela románský charakter. Již v prvotních fázích, realizovaných ve 20. a 30. letech 13. století, vznikl protažený presbytář konventního kostela, který je považován za nejstarší v řádové architektuře. Téměř současně byla budována ale i kostelní loď (SZYMA 2004). V podstatě románské tvaroslovné detaily se také uplatnily i na dominikánském klášterním kostele v Budě, který byl dokončen v roce 1254 (ENTZ 1972, 490). Ten reprezentuje jednodílný svatyni s protaženým, patrně zaklenutým, chórem. Podobně jednoduchou dispozici měl i klášterní kostel v Pešti, přináležející konventu zmíněnému k roku 1238, a měste Vasvár, kde byl ve 40. letech 13. století založen klášter dominikánů (FELD/SZEKER 1996, 240, 243). Velmi komplikovaný byl vývoj kláštera dominikánů v Gdaňsku, kde v roce 1227 dostali románský kostel sv. Mikuláše. Jeho pozůstatky byly objeveny při archeologickém výzkumu jižně od gotického konventního chrámu (GZOWSKI 2003, 507; LUŻNIECKA 2014, 149).

Pokud lze soudit, v našem případě má zcela zásadní důležitost lokální stavební prostředí, které je reprezentováno velmi důležitou stavbou konventu klarisek v Anežském klášteře. Právě zde se setkáváme v nejstarší etapě výstavby konventního kostela sv. Františka a klauzury s užitím opukových kvádříků, které, vedle cihel, lze chápat jako dobový lokální projev stavební kultury, a to již v kontextu recepce raně gotického tvarosloví. Po založení kláštera, snad v roce 1231, zde

byl do roku 1234 vybudován kostel sv. Františka, kde se, obdobně jako dílem ve východním křídle konventu, dosud uplatnila románská technologie zpracování kvádříkového zdiva (SOUKUPOVÁ 2011, 59). Zajímavé je, že již ve druhé stavební fázi, probíhající od roku 1238, reprezentované například výstavbou presbytáře sv. Františka, se prosadilo zdivo lomové (SOUKUPOVÁ 2011, 91). Datace a formy první etapy výstavby Anežského kláštera nápadně souzní s předpokládanou nejstarší stavební etapou výstavby dominikánského kláštera na Starém Městě (HAVRDA/ŽĎÁRSKÁ/KOVÁŘ 2015). V období vlády krále Václava I. se stavělo kvádříkovou technikou na Starém Městě i jinde. Připomenout lze „templářskou“ přístavbu ke staršímu kostelíku sv. Vavřince, který byl původně patrně součástí dvorce (např. DRAGOUN 2002, 80).

Z uvedeného vyplývá, že doznívající románské stavební formy uplatněné při výstavbě nejstarších dominikánských kostelů, vznikajících již v době nástupu raně gotického formálního aparátu, nejsou ničím ojedinělým. Současně s tímto jevem, jak již bylo uvedeno, lze v případě staroměstského dominikánského konventu počítat i s vlivem lokálního stavebního prostředí. Setrvačnost v užívání kvádříkové techniky není třeba zdůrazňovat. Nalezené reliktů současně nevylučují jejich interpretaci jako pozůstatku staršího románského kostela. Předpokládané dimenze známých pražských románských podélných jednolodních kostelíků a orientace zdiva takový závěr do jisté míry umožňují.

Z výše uvedeného charakteru známých nejstarších dominikánských staveb není komplexní hodnocení nalezeného zdiva jednoduché. Prežívání románské stavební technologie, někdy lapidární stavební formy nejstarších svatyní, ale i adaptace starších (farních) kostelů dominikány, nejsou jevem výjimečným. Naše dosavadní poznatky o nejstarší středověké výstavbě konventních budov staroměstských dominikánů (odlišné zpracování kvádříků), ale i odlišná orientace nalezené nejstarší fáze studovaného kvádříkového zdiva tendují k předpokladu, že by se mohlo jednat o fragment předlokační zástavby – tedy románského kostela sv. Klimenta. Ten mohl být, jak nasvědčuje charakter a užitý stavební materiál při přestavbě nejstaršího zdiva, po příchodu dominikánů adaptován. Uvedené možnosti by odpovídala i pozice nalezeného zdiva před doposud zachovaným gotickým závěrem konventního kostela, který se zachoval v korpusu svatyně Nejsv. Salvátora. Tuto interpretaci však komplikuje nika, která se zachovala v předpokládané zdi románského kostela, stejně tak jako její výšková poloha. Ta se spolu s výškou nalezeného prahu (portálu?) nalézá cca 2,3 metry nad rekonstruovanou niveletou povrchu terénu ve 13. století, vysoko nad zjištěnou podlahou přízemí konventních budov. Přesto se domníváme, s respektem k možné interpretaci zdiva jako fragmentu románské profánní zástavby, že nejstarší etapa zjištěné kvádříkové zdi – v širším slova smyslu – souvisí se sakrální stavbou, ke které přišli dominikáni ve 30. letech 13. století a která jim zpočátku sloužila. (mk)

Závěr

Počátek působení dominikánů v Praze je obtížně rekonstruovatelný. Z písemných pramenů je zřejmé, že k roku 1226 přicházejí do ještě neopevněné pražské aglomerace, konkrétně na Poříčí, ke kostelu sv. Klimenta. Ten se nalézá při jednom z vltavských brodů na komunikaci směřující z Prahy k severu. Nedaleko od něho prosperovala osada u baziliky sv. Petra. Z pramenů není jasné, zda ke kostelu sv. Klimenta dostali i nějakou profánní stavbu či si museli postavit provizorní konventní patrně jednotraktovou budovu. Svatyni dle výsledků archeologického výzkumu adaptovali stavbou nového obdélného presbytáře (HUML 1987, 244). Po několika málo letech, pravděpodobně po zahájení stavby městského opevnění, se kolem roku 1232 přemístili ke kostelu stejného zasvěcení, který se naléзал na velmi výhodném místě, a to u paty Juditina mostu. O tomto románském kostele nemáme žádné další zmínky, kromě informace obsažené v Dalimilově kronice, a to, že na popud poustevnice Trubky: „... predikateři s Pořečie vynidechu / a k svatemu Klimentu k mostu jidechu“ (DAŇHELKA ET AL. 1988, 298).

Patrně ještě ve 30. letech začínají bratři kazatelé budovat pravidelně vyměřenou klauzuru, která je dokončena nejpozději v polovině 40. let 13. století. Z písemných pramenů je zřejmé, že v druhé polovině 40. let klášter již stál. Při archeologickém výzkumu v letech 2012–2015 bylo objeveno jeho severní křídlo s refektářem a následně též část východního křídla, v kterém se nalézala kapitulní síň. Konventní chrám byl situován jižně od rajskeho dvora. Jeho konstrukce, které však za současného stavu poznání můžeme spojovat nejdříve s pokročilým 13. stoletím, jsou obsaženy v hmotě renesančního jezuitského kostela. Pravidelná čtvercová dispozice kláštera je korigována pouze na jednom místě, východně od presbytáře klášterního kostela, v místě mírného zalomení Karlovy ulice.

Objev torza kvádřikové zdi, respektive její nejstarší fáze, orientované takřka shodně s mírně zalomenou uliční frontou, a skutečnost, že k této starší architektuře bylo východní křídlo kláštera přisazeno šikmo, ukazuje, že se v tomto prostoru ještě před výstavbou konventu nalézala starší, nejpravděpodobněji sakrální stavba. Podstatnou část její hmoty by pak bylo nutno hledat pod Vlašskou kaplí postavenou jezuity roku 1600. Výše prezentovaný nález dokládá, že při stavbě konventu nebyla plně respektována starší dispozice.

Na tuto nejstarší kamennou stavbu navazuje mladší kvádřiková konstrukce orientovaná souhlasně s gotickým presbytářem konventního kostela sv. Klimenta. Stavební forma této zdi je v zásadě obdobná jako pozůstatky severního a východního křídla konventu. Patrně tedy náleží do stejné stavební etapy, kterou klademe do průběhu 30. až počátku 40. let 13. století. Až další výzkumy případně osvětlí, zda zdivo východně od závěru kostela Nejsv. Salvátora náleží k románskému kostelu sv. Klimenta či je tento kostel nutno hledat jinde, například západněji, pod lodí kostela Nejsv. Salvátora.²⁴

PRAMENY

- FRB II — Josef EMLER (ed.): *Kosmův letopis český s pokračovateli – Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus*. (= *Fontes rerum Bohemicarum II*), Praha 1874.
- FRB III/2 — Josef EMLER (ed.): *Letopisové Jindřicha Heimburského – Annales Heinrici Heimburgensis*. (= *Fontes rerum Bohemicarum III*), Praha 1882, 303–322.
- FRB IV/4 — Josef EMLER (ed.): *Kronika Beneše z Weitmile – Cronicon Benessii de Weitmil*. (= *Fontes Rerum Bohemicarum IV*), Praha 1884, 457–548.
- FRB V/1 — Josef EMLER (ed.): *Přibíka z Radenína řečeného Pulkavy kronika česká – Przibiconis de Radenin dicti Pulkavae chronicon Bohemiae*. (= *Fontes Rerum Bohemicarum V*), Praha 1893, 1–326.

LITERATURA

- BROM 2009 — Vlastimil BROM: *Di tutsch kronik von Behem lant*. Brno 2009.
- BENEŠOVSKÁ 1995 — Klára BENEŠOVSKÁ: Mendikanti – žebravé řády. In: *Nová encyklopedie českého výtvarného umění A–M*. Praha 1995, 504–505.
- BISTŘICKÝ 1979 — Jan BISTŘICKÝ: Dva příspěvky k dějinám Olomouce. *Sborník památkové péče v severomoravském kraji* 4, 1979, 109–127.
- BLÁHA 1986 — Josef BLÁHA: Přehled důležitějších záchranných akcí oddělení historicko-archeologického průzkumu při OSSPPOP v Olomouci za rok 1985. In: *Okresní archiv v Olomouci 1985*. Olomouc 1986, 153–154.
- BLÁHOVÁ 1984 — Zdenka BLÁHOVÁ: K mendikantské architektuře v Olomouci. In: *Okresní archiv v Olomouci 1984*. Olomouc 1984, 124–127.
- BLÁHOVÁ 1986 — Zdenka BLÁHOVÁ: Poznámky ke stavebním počátkům dominikánů v Olomouci. *Archaeologia historica* 11, 1986, 321–328.
- BLÁHOVÁ 2012 — Zdenka BLÁHOVÁ: K tvarosloví raně gotické architektury v Olomouci. In: *Artem ad vitam. K počtům Ivo Hlobila*. Helena Daňová / Klára Mezihrádová / Dalibor Prix (eds), Praha 2012, 32–45.
- BLÁHOVÁ/FIALA 1974 — Marie BLÁHOVÁ / Zdeněk FIALA: *Pokračovatelé Kosmovi*. Praha 1974.
- BUBEN 2006 — Milan M. BUBEN: *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích III. Žebravé řády, sv. I*. Praha 2006.
- ČAREK 1947 — Jiří ČAREK: *Románská Praha*. Praha 1947.
- ČAREK 1978 — Jiří ČAREK: Z dějin staroměstských domů. *Pražský sborník historický* 11, 1978, 20–39.
- ČERNUŠÁK 2001 — Tomáš ČERNUŠÁK: Vznik provincie a její rozvoj do husitských válek. In: T. Černušák / A. Prokop / D. Němec, *Historie dominikánů v českých zemích*. Praha 2001.
- DAŇHELKA ET AL. 1988 — Jiří DAŇHELKA / Karel HÁDEK / Bohuslav HAVRÁNEK / Naděžda KVÍTKOVÁ: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila, sv. 2*. Praha 1988.
- DENKSTEIN 1938 — Vladimír DENKSTEIN: Raně gotická architektura žebravých řádů v Čechách a na Moravě. *Akord 2* (měsíčník pro literaturu, umění a život), Brno 1938, 17–32.
- DRAGOUN 1987 — Zdeněk DRAGOUN: Stav a perspektivy poznání staroměstského opevnění. *Staletá Praha* 17, 1987, 39–70, 242–243.

24 Severně od této lodí bylo nalezeno pohřebiště, jehož počátky je snad možné datovat již před rok 1230 (HAVRDA 2013, 489; 2012, 87).

- DRAGOUN 1997 — Zdeněk DRAGOUN: Zur Frage der frühmittelalterlichen Kirchen auf dem Gebiet der Prager Altstadt. K otázce raně středověkých kostelů na území Starého Města pražského. In: *Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi*. Jana Kubková / Jan Klápště / Martin Ježek / Petr Meduna et al. (eds), Praha 1997, 149–159.
- DRAGOUN 1998 — Zdeněk DRAGOUN: Wkład archeologii do rozpoznania romańskiej architektury historycznych miast praskich (badania z lat 1971–1991). In: *Acta Archaeologica Waweliana*, tom II. Kraków 1998, 39–53.
- DRAGOUN 2002 — Zdeněk DRAGOUN: Praha 885–1310. Praha 2002.
- DRAGOUN 2009 — Zdeněk DRAGOUN: Romanesque Prague and New Archaeological Discoveries. In: *Prague and Bohemia. Medieval Art, Architecture and Cultural Exchange in Central Europe*. Z. Opačič (ed.), Leeds 2009, 34–47.
- DRAGOUN 2015 — Zdeněk DRAGOUN: K historii a stavební podobě kostela sv. Valentina na Starém Městě pražském. In: *V za(u)jetí malostranských stratigrafií*. Jaroslav Podliska et al. (eds), Praha 2015, 30–49.
- ENTZ 1972 — Géza ENTZ: Die Baukunst der Bettelorden im mittelalterlichen Ungarn. In: *Actes du XXe congrès international d'histoire de l'art*. Budapest 1969. Évolution générale et développements régionaux en histoire de l'Art. Budapest 1972, 487–492.
- FELD/SZEKÉR 1996 — István FELD / György SZEKÉR: Die neueren Ergebnisse der Archäologischen Erforschung der Klöster der Bettelorden in Ungarn. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 12, 1996, 239–250.
- FOLTÝN ET AL. 2005 — Pavel VLČEK / Dušan FOLTÝN / Petr SOMMER: Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Praha 2005.
- GZOWSKI 2003 — Jacek GZOWSKI: Analiza faz rozwojowych klasztoru dominikanów w Gdańsku na podstawie planów i rycin. In: *Dominikanie. Gdańsk–Polska–Europa*. Dariusz Aleksander Dekanski / Marek Grubka / Andrzej Golembnik (eds), Gdańsk 2003, 501–517.
- HAMMERSCHMID 1723 — Jan Florián HAMMERSCHMID: *Prodromus Glorise Pragenae*. Praga 1723.
- HANULIAK 1997 — Milan HANULIAK: Dominikánský klášter v Banské Štiavnici. In: *Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi*. Jana Kubková / Jan Klápště / Martin Ježek / Petr Meduna et al. (eds), Praha 1997, 207–214.
- HAVRDA 2006 — Jan HAVRDA: Praha 1-Staré Město, Křižovnická ulice čp. 1040/I – Klementinum. In: *Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2003–2004. Pražský sborník historický* 34, 2006, 346–347.
- HAVRDA 2012 — Jan HAVRDA: Záchranný archeologický výzkum Praha 1-Staré Město, Klementinum čp. 1040/I, ppč. 80 a 84; Křižovnická ul. ppč. 1100 a Platnéřská ul. ppč. 1104, výzkum NPÚ ú.o.p. v hl. m. Praze č. 2011/15. Nálezová zpráva. Uloženo: dokumentační fondy NPÚ ÚOP HMP.
- HAVRDA 2013 — Jan HAVRDA: Praha 1-Staré Město, Klementinum čp. 1040/I, b) průjezd na Křižovnické n. In: *Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2011–2012. Pražský sborník historický* 41, 489–490.
- HAVRDA 2015 — Jan HAVRDA: Záchranný archeologický výzkum Praha 1-Staré Město, Klementinum, Karlova ulice čp. 1040/I, ppč. 80, sklep v jižním křídle, východně od kostela Nejsv. Salvátora, výzkum NPÚ ú.o.p. v hl. m. Praze č. 2003/27. Nálezová zpráva. Uloženo: dokumentační fondy NPÚ ÚOP HMP, č. j. 311/71691/2015.
- HAVRDA/KOVÁŘ 2011 — Jan HAVRDA / Miroslav KOVÁŘ: Příspěvek k diskusi o stavebních počátcích dominikánského kláštera u sv. Klimenta v Praze na Starém Městě. *Staletá Praha* 27, 2011/2, 74–88.
- HAVRDA/KOVÁŘ/PROKOPOVÁ 2013 — Jan HAVRDA / Miroslav KOVÁŘ / Anna PROKOPOVÁ: Praha 1-Staré Město, Klementinum čp. 1040/I a). In: *Z. Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2011–2012. Pražský sborník historický* 41, 488–489.
- HAVRDA/PROKOPOVÁ/KOVÁŘ 2013 — Jan HAVRDA / Anna PROKOPOVÁ / Miroslav KOVÁŘ: Archeologický výzkum v objektu staroměstského Klementina (Praha 1, čp. 1040/I). In: *Archeologické výzkumy v Čechách 2012 (sborník referátů z informačního kolokvia)*. Zprávy České archeologické společnosti, supplementum 89, 33–34.
- HAVRDA/ŽDÁRSKÁ/KOVÁŘ 2014 — Jan HAVRDA / Anna ŽDÁRSKÁ / Miroslav KOVÁŘ: Archeologický výzkum pražského Klementina v roce 2013. In: *Archeologické výzkumy v Čechách 2013 (sborník referátů z informačního kolokvia)*. Zprávy České archeologické společnosti, supplementum 93, 33–34.
- HAVRDA/ŽDÁRSKÁ/KOVÁŘ 2015 — Jan HAVRDA / Anna ŽDÁRSKÁ / Miroslav KOVÁŘ: Archeologický výzkum pražského Klementina v roce 2014. In: *Archeologické výzkumy v Čechách 2014 (sborník referátů z informačního kolokvia)*. Zprávy České archeologické společnosti, supplementum, 2015, 41–42.
- HUML 1977a — Václav HUML: K počátkům kostela sv. Klimenta na Novém Městě pražském. *Archaeologia historica* 3, 1977, 83–93.
- HUML 1977b — Václav HUML: Výzkum v kostele sv. Klimenta na Novém Městě pražském. *Archeologické rozhledy* 29, 1977, 406–415.
- HUML 1987 — Václav HUML: Kostel sv. Klimenta na Novém Městě pražském ve světle historicko-archeologického výzkumu. *Archaeologica Pragensia* 8, 1987, 157–254.
- JAKUBÍČKA 1916 — Maximilian JAKUBÍČKA: Příchod a počátky řádu dominikánského v našich vlastech. In: *Sborník historického kroužku* 17. František Zdráhal / Matouš Kovář (eds), Praha 1916, 210–216.
- JANKOVIČ 1965 — Vendelín JANKOVIČ: Dominikánský kostel a klášter v Banské Štiavnici a jeho nejbližší okolí. *Vlastivedný časopis* 14, 1965, 127–132.
- KLIMEŠOVÁ 1977 — Zdenka KLIMEŠOVÁ: Objevy v křížové chodbě bývalého dominikánského kláštera u sv. Michala v Olomouci. *Zprávy vlastivědného ústavu v Olomouci* 189, 1977, 27–28.

- KOUDELKA 1955 — Vladimír J. KOUDELKA: Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter. I. Provinzialprioren, Inquisitore, Apostolische Pönitentiare. Archivum fratrum Praedicatorum 25, 1955, 133–139.
- KUTHAN 1994 — Jiří KUTHAN: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk 1994.
- LIBAL/MUK 1996 — Dobroslav LIBAL / Jan MUK: Staré Město pražské. Praha 1996.
- LOENERTZ 1951 — Raymond-Joseph LOENERTZ: Une ancienne chronique des provinciaux dominicains de Pologne. Archivum fratrum Praedicatorum 21, 1951, 5–50.
- MAŁACHOWICZ 1978 — Edmund MAŁACHOWICZ: Architektura zakonu dominikanów na Śląsku. In: Z dziejów sztuki Śląskiej. Zygmunt Świechowski (ed.), Warszawa 1978, 93–148.
- MUSÍLEK 2012 — Martin MUSÍLEK: Klementinum (čp. 190/I, 1040/I). Domovní blok číslo 1018 mezi dnešními ulicemi Karlova, Křižovnická, Platněřská, Mariánské náměstí, Seminářská. Dějiny objektu. Nepublikovaný rukopis, Praha 2012. Uloženo: dokumentační fondy Odboru archeologie NPÚ ÚOP HMP.
- NOVOTNÝ 1928 — Václav NOVOTNÝ: České dějiny I/ 3. Čechy královské za Přemysla Otakara I. a Václava I. (1197–1253). Praha 1928.
- PAVLŮ 1987 — Irena PAVLŮ: Středověké osídlení v Praze 1 – Klementinu. In: Irena Pavlů, Pražská keramika dvanáctého a třináctého století. (= Varia archaeologica, sv. 4), 1987, 159–163.
- PEŠKA 2015 — Marek PEŠKA: Dominikánský konvent sv. Michala v Brně na Rybném trhu: Historie a stavební vývoj do poloviny 17. století v kontextu střední Evropy. Nepublikovaná disertační práce, Brno 2015. Uloženo: Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy university v Brně.
- PODLISKA 2002 — Jaroslav PODLISKA: Nové poznatky o kostele sv. Jana Křtitele Na Zábradlí na Starém Městě pražském. Průzkumy památek 9, 2002/1, 83–100.
- PROCHÁZKA 1998 — Rudolf PROCHÁZKA: Archeologické výzkumy mendikantských klášterů v Brně. Pravěk NŘ 8, 1998, 277–296.
- SCHALLER 1796 — Jaroslav SCHALLER: Beschreibung der konigl. Haupt- und Residenzstadt Prag III. Die Altstadt. Prag 1796.
- SOUKUPOVÁ 2011 — Helena SOUKUPOVÁ: Anežský klášter v Praze. 2. vydání. Praha 2011.
- SOUKUPOVÁ 2015 — Helena SOUKUPOVÁ: Svatá Anežka česká. Život a legenda. Praha 2015.
- SZYMA 2003 — Marcin SZYMA: Problem pierwotnych oratoriów we wczesnej architekturze polskich i czeskich dominikanów. In: Dominikanie. Gdańsk – Polska – Europa. Dariusz Aleksander Dekanski (ed.), Gdańsk–Pelplin 2003, 307–320.
- SZYMA 2004 — Marcin SZYMA: Kościół i klasztor Dominikanów w Krakowie. Kraków 2004.
- TEIGE 1915 — Josef TEIGE: Základy starého místopisu Pražského II. Praha 1915.
- TOMEK 1865 — Wáclav Wladivoj TOMEK: Základ starého místopisu Pražského I. Staré Město pražské. Praha 1865.
- TOMEK 1892 — Wáclav Wladivoj TOMEK: Mappy staré Prahy k letům 1200, 1348 a 1419, list I. Praha 1892.
- VALLERY-RADOT 1960 — Jean VALLERY-RADOT: Le recueil de plans d'édifices de la Campagne de Jésus conservé a la Bibliothèque Nationale de Paris. Rome 1960.
- VALTR 2009 — Ladislav VALTR: Revitalizace areálu Klementina. Prohloubený stavebněhistorický průzkum č. p. 190, Karlova 1, Praha 1, k. ú. Staré Město, SO 1 východní příčné křídlo. Uloženo: Národní knihovna ČR, Praha – Klementinum.
- VILÍMKOVÁ 1969 — Milada VILÍMKOVÁ: Dějiny. In: Stavebněhistorický průzkum Prahy, Staré Město, Klementinum (čp. 190/I, 1040/I) I. část. Dějiny budov jezuitské koleje. Milada Vilímková / Alena Balabánová, strojopis, (= pasportizace SÚRPMO), Praha 1969, 1–91. Uloženo: knihovna NPÚ ÚOP HMP.
- VILÍMKOVÁ 1970a — Milada VILÍMKOVÁ: Dějiny kostela. In: Stavebněhistorický průzkum Prahy, Staré Město, Kostel sv. Salvátora. Milada Vilímková / Osvald Rulc, strojopis (= pasportizace SÚRPMO), Praha 1970, 1–36. Uloženo: knihovna NPÚ ÚOP HMP.
- VILÍMKOVÁ 1970b — Milada VILÍMKOVÁ: Dějiny kostela. In: Stavebněhistorický průzkum Prahy, Staré Město, Kostel sv. Klimenta. Milada Vilímková / Osvald Rulc, strojopis (= pasportizace SÚRPMO), Praha 1970, 1–25. Uloženo: knihovna NPÚ ÚOP HMP.
- VILÍMKOVÁ 1970c — Milada VILÍMKOVÁ: Blok číslo 1018 mezi Křižovnickým nám., Křižovnickou ul., Platněřskou ul., nám. prim. Vacka, Seminářskou ul., Karlovou ul. III. svazek. Stavebněhistorická analýza, strojopis (= pasportizace SÚRPMO), Praha 1970. Uloženo: knihovna NPÚ ÚOP HMP.
- VLČEK 1996 — Pavel VLČEK ET AL.: Umělecké památky Prahy. Staré Město. Josefov. Praha 1996.
- VLČEK ET AL. 1997 — Pavel VLČEK / Dušan FOLTÝN / Petr SOMMER: Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997.
- VOIT 2006 — Petr VOIT: Pražské Klementinum. Praha 1990.
- VOJTA 2008 — Jan VOJTA ET AL.: Stavebněhistorický průzkum Klementina, čp. 190/I a 1040/I, Praha 1, Staré Město. Aktualizace stavebněhistorického průzkumu SÚRPMO z roku 1969. Uloženo: Národní knihovna ČR, Praha – Klementinum.

SUMMARY

Rescue excavation of Clementinum (Klementinum) in the Old Town of Prague was undertaken in 2012–2015 (Fig. 1: 1). The trenches were situated in the south and west part of this former Jesuit college. Since the 13th to the mid-16th century this was the site of a significant Dominican convent, evidence of which was found during the excavation (Fig. 6). At the same time a brief survey was undertaken of part of the buildings at the most southern wing of the college (Fig. 3: 1), which identified an unknown wall built of ashlar in the east–west direction, undoubtedly of medieval origin (Fig. 8, 9, 13: 1). This wall is situated in the most southern cellar of the north–south orientated south wing of Klementinum, which lies between The Student and The Main courtyard below the current sacristy of the St. Salvator's church (Fig. 4, 5).

The medieval wall is part of the south wall of a staircase (Fig. 7), joined to the south wall of the cellar. At least two or three medieval building phases can be identified in this wall (Fig. 9, 13). The earliest part of the wall covers approximately eleven layers of marlstone (Fig. 9: 1; 13: 1). The height of the layers fluctuates between 11 and 17 cm. The joints between the ashlar blocks have been undercut (Fig. 10, 11). Two openings were identified within the wall – a niche, either for depositing or a window (Fig. 9: 2), and probably a fragment of a doorway portal, respectively fragment of a threshold (Fig. 9: 3; 10, 12). Orientation of the wall, corresponding with the slightly curved street front of the adjacent Karlova Street (Fig. 6: 1), is different to the known medieval constructions of the convent and its Gothic church. In the second building phase, connected with the adaptation of the earliest ashlar wall, less carefully worked ashlar blocks have been used (Fig. 9: 17; 13: 17) similar to those known from the earliest horizon of the convent buildings, from the north wing (refectory) and the east wing with the chapter hall. Blocking of the doorway and rebuilding of the earlier wall phase at its west end probably belong to this second phase. The orientation of the wall face of the second phase is different to the first ashlar wall and corresponds with the orientation of the revealed earliest monastic buildings of the Dominican convent, constructed from the 1230s to the early 1240s. Hypothetically the third (late?) medieval building phase covers the core of the south wall of the cellar with a portal (Fig. 14), which was joined to the west end of the ashlar wall fragment of the second phase. The direction of this “latest” part of the wall also corresponds with the orientation of the medieval convent buildings. The cellar itself was newly built in the Baroque period.

There is sporadic written evidence of the Dominicans being settled after their arrival to Prague in 1226 at the church of St. Clement at Poříčí and then moved to the church of the same dedication at the Judith Bridge, which is the site of today's Clementinum (Fig. 2: 1). Probably within the 1230s, when the town fortification has been built and other monastic communities moved into the space of the Old Town, the brothers Preachers commenced to build a regularly planned cloister, finished latest in the mid – 1240s. There is written evidence of the convent standing in the second half of the 1240s. During the excavation in 2012–2015 its north wing was revealed with a refectory and a part of the east wing with the chapter hall (Fig. 6: 3). It is not rare that the Dominicans have been introduced to an existing earlier sanctuary, as in Brno, Olomouc or Litoměřice in the Czech Republic, or several sites in Poland where the order probably came from to The Bohemian Land. Hypothetically the find of the earliest part of the revealed ashlar wall could be interpreted as the remains of the Romanesque church of St. Clement. Joining of the east wing of the convent in an angle to this earlier architecture suggests an earlier, most probably sacral building situated in this space before the building of the convent. However due to the fragmentary state of the wall, its interpretation as the remains of an unknown profane object or part of the convent cannot be excluded.

Fig. 1. Prague 1-Old Town, Romanesque churches in the 1st third of the 13th century (after DRAGOUN 1998, 50; DRAGOUN 2002 modified and added). **1** – church of St. Clement; **2** – church of St. John Baptiste Na Zábřadli; **3** – rotund of The Holy Cross; **4** – church of St. Valentine; **5** – church of St. Lawrence; **6** – church of St. Andrew (exact localisation uncertain); **7** – church of St. Philip and St. James; **8** – church of St. Stephan in the Wall (exact localisation uncertain); **9** – church of St. Martin in the Wall; **10** – church of St. Aegidius; **11** – church of St. Michael; **12** – church of St. Gall; **13** – church of St. Lienard; **14** – church of Virgin Mary Na louži; **15** – church of St. Martin the Minor (Romanesque dating hypothetical); **16** – church of Our Lady before Týn; **17** – church of St. Benedictus; **18** – church of St. Castulus; **19** – synagogue (exact localisation uncertain). **Green line** – border of the lower terrace step above the river floodplain; **brown line** – fortification of the Old Town. (Map based on the Evidence of properties Map, compiled and historic features depicted by S. Babušková, 2015.)

Fig. 2. Prague agglomeration in the mid-13th century with the town fortification. **1** – Dominican convent at St. Clement „by the heel of the bridge“ (next to the Karlova Street in The Old Town of Prague); **2** – church of St. Clement at Poříčí (today's Klimentská Street). (Map based on the Evidence of properties Map, compiled and historic features depicted by S. Babušková, 2015.)

Fig. 3. Prague 1-Old Town, Křižovnická Street no. 1040/I and 190/I. Klementinum complex, former Jesuit college with a medieval Dominican convent in its south part. All archaeological trenches realised within the complex depicted in **red** and **dark grey**. **1** – excavation in 2003; **2** – excavation in 1970; **3** – trenches for rain drainage system in 2012 (drawing J. Hlavatý, 2015).

Fig. 4. Prague 1-Old Town, southwest part of Klementinum, basement situation. Legend: **1** – newly surveyed cellar with documented ashlar wall within the staircase (surveyed by J. Hlavatý in 2014); **2** – crypt under the church of St. Salvator; **3** – cellars under the south wing of the Baroque college (drawing J. Hlavatý, 2015).

Fig. 5. Prague 1-Old Town, Klementinum, cellar with a staircase to the east from the chancel of St. Salvator's church. View from the northwest onto the south wall of the cellar. Documented ashlar constructions are situated in the south wall of the staircase (photo J. Havrdá, 2014).

Fig. 6. Prague 1-Old Town, Křižovnická Street no. 1040/I. Plan of the Dominican convent with the constructions revealed in 2013–2014 (HAVRDA/KOVÁŘ/ŽĎÁRSKÁ 2014) and with the hypothetical site of the pre-convent Romanesque church of St. Clement. Plan was compiled from the revealed remains with the use of

transformed and modified Müller's plan of Klementinum, which depicted the complex just before the arrival of the Jesuits. Legend: **1** – revealed Romanesque wall; **2** – hypothetical site of the pre-convent Romanesque church of St. Clement; **3** – archaeologically revealed constructions belonging to the earliest building phase of the convent; **4** – reconstruction of the convent buildings based on the Müller's plan; **5** – convent complex including the cemetery on the west and gardens on the east; **6** – preserved chancel of the Gothic presbytery of the convent church; **7** – skeletal remains connected with the convent (drawing J. Hlavatý, 2015).

Fig. 7. Prague 1-Old Town, Křižovnická Street no. 1040/I. Cellar to the east from the church of St. Salvator. General view onto the south wall of the staircase (photo J. Havrda, 2014).

Fig. 8. Prague 1-Old Town, Křižovnická Street no. 1040/I. Cellar to the east from the church of St. Salvator. View onto the south wall of the staircase. Ashlar masonry (photo J. Havrda, 2014).

Fig. 9. Prague 1-Old Town, Křižovnická Street no. 1040/I. Detailed view onto the south wall of the staircase to the east from the church of St. Salvator. Legend: **1** – fragment of a Romanesque wall built of marlstone ashlar (A) with remains of the surface rendering (undercut joint); **2** – moulding of a niche within the ashlar wall; **3** – fragment of a portal threshold (?) within the Romanesque wall; **4** – evidence of abrasion of the threshold; **5** – ashlar blocking (B) of the portal (?); **6** – infill of the portal frame groove (H); **7** – negative after the frame of the portal in the entrance into the cellar; **8** – brick and stone blocking of a niche (G); **9** – brick blocking with coarse white mortar; **10** – walling mainly of bricks in the base of the vault of today's branch of a staircase into the cellar (H); **11** – blocking connected with today's entrance into the cellar; **12** – bricks forming "a socket"; **13** – chiselled off moulding (F); **14** – brick filling; **15** – socket cut into the existing wall; **16** – interphase between different mortars; **17** – walling from irregular ashlar with evidence of fire (C); **18** – walling from roughly chiselled ashlar (D); **19** – base of the vault of today's staircase space; **20–21** – secondary used earlier building material (a mouldings); **22** – brick and stone walling (analysis M. Kovář, rekonstrukce surface heights J. Havrda, photogrammetry and drawing J. Hlavatý, 2015).

Fig. 10. Prague 1-Old Town, Křižovnická Street no. 1040/I. View onto the south wall of the staircase. On the detail well visible blocking of an aperture (?) through the ashlar wall (see Fig. 7: 5), on the right a negative of a portal frame of a Post-medieval staircase into the cellar (photo J. Hlavatý, 2014).

Fig. 11. Prague 1-Old Town, Křižovnická Street no. 1040/I. View onto the south wall of the staircase. Fragment of the original surface rendering represented by the undercut joint (photo J. Hlavatý, 2014).

Fig. 12. Prague 1-Old Town, Křižovnická Street no. 1040/I. View onto the south wall of the staircase; a) detail of a threshold fragment (?) with clear evidence of abrasion (see Fig. 7: 3, 4; photo J. Hlavatý, 2014).

Fig. 13. Prague 1-Old Town, Křižovnická Street no. 1040/I. General view onto the south wall of the staircase and the cellar to the east from the church of St. Salvator. Above the photogrammetric picture, below the drawing with interpretation. Legend: **1–22** – see description of Fig. 9; **23** – walling from rough marlstone (E); **24** – foundation trench of the south wall; **25** – massive infill of stone and brick (E); **26** – base of brick vault; **27** – vertical technological joint; **28** – infill of "a construction aperture" for setting in the portal post; **29–32** – secondary used Gothic architectural mouldings; **33** – stone and brick infill of the portal (H); **34** – sandstone fragment; **35** – walling with distinctive yellow mortar; **36** – part of the earlier phase of the wall (?) made of brick (70 mm thick); **37** – recent alteration (H); **38** – face of the wall made of brick (260 × ? × 70 mm); **39** – base of the brick vault turning into the face of the wall; **40** – posts of (late) medieval portal (E). Unclassified walling has not been depicted in colour. Position features in the rings depict walling, numbers in squares represent secondary used masonry and a fragment of a threshold (?) within the ashlar wall (analysis M. Kovář, photogrammetry and drawing J. Hlavatý, 2015).

Fig. 14. Prague 1-Old Town, Křižovnická Street no. 1040/I. Cellar to the east from the church of St. Salvator. View onto the west part of the south wall with a post medieval portal (photo J. Havrda, 2014).

Translated by Linda and Patrick Foster

Práce vznikla v rámci plnění výzkumného cíle Národního památkového ústavu Archeologie. Nové historické prameny k dějinám území ČR financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

Mgr. Jan HAVRDA
archeolog
NPÚ ÚOP v hl. městě Praze
havrda.jan@npu.cz

Mgr. Anna ŽĎÁRSKÁ
archeolog
NPÚ ÚOP v hl. městě Praze
zdarska.anna@npu.cz

Mgr. Miroslav KOVÁŘ, Ph.D.
archeolog, stavební historik
NPÚ ÚOP v hl. městě Praze
kovar.miroslav@npu.cz